
Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ОСВІТНІХ
ТРУДНОЩІВ ТА РІВНІВ ПІДТРИМКИ
У ДІТЕЙ РАНЬОГО ТА ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2022

УХВАЛЕНО

Вченою радою Інституту спеціальної педагогіки
і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН
України, протокол № 9 від 2 грудня 2021 року.

Укладачі: Прохоренко Л.І., Шевченко В.М., Шевченко Ю.В., Орленко І.М., Соколова Г.Б.

У методичних рекомендаціях запропоновано інструмент оцінки розвитку сфер дитини раннього віку (соціальної, емоційної, сенсорної, мовленнєвої, когнітивної та рухової (фізичної); подано перелік можливих особливостей розвитку дітей з особливими освітніми потребами та наявних освітніх труднощів у дітей дошкільного віку, які можуть бути їм притаманні; наведено методичний інструментарій вимірювання ступеня їх прояву, визначення бар'єрів, особливих освітніх потреб і стратегії подальшої підтримки.

Видання здійснено за підтримки Громадської Організації «КВАНТ РАЦІО»

Зміст

Вступ

Алгоритм визначення категорій (типологій) освітніх труднощів у дітей з особливими освітніми потребами раннього й дошкільного віку та порядок забезпечення їх підтримки в закладі дошкільної освіти

Додаток 1. Оцінка розвитку дитини раннього віку (від народження до двох років) (Прохоренко Л.І., Соколова Г.Б.)

Додаток 2. Маркери для визначення освітніх труднощів (рівнів) у дітей раннього віку (2-3 років) (Шевченко В.М., Шевченко Ю.В.)

Маркери для визначення освітніх труднощів (рівнів) у дітей дошкільного віку (3-6 років) (Шевченко В.М., Шевченко Ю.В.)

Додаток 3. Показники нервово-психічного розвитку дітей до 3-го року життя (Шевченко В.М., Шевченко Ю.В.)

Додаток 4. Опитувальник для визначення I рівня підтримки здобувача дошкільної освіти (Шевченко В.М., Шевченко Ю.В.)

Додаток 5. Діагностичний мінімум для визначення рівня підтримки у дітей раннього віку (2-3 років) (Шевченко В.М., Шевченко Ю.В.)

Діагностичний мінімум для визначення рівня підтримки у дітей дошкільного віку (3-6 років) (Шевченко В.М., Шевченко Ю.В.)

Додаток 6. Картки досягнень дошкільників (Орленко І.М.)

Нормативно-правова база для організації інклюзивного навчання в закладах дошкільної освіти

Рекомендована література

ВСТУП

АЛГОРИТМ ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЙ (ТИПОЛОГІЙ) ОСВІТНІХ ТРУДНОЩІВ У ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ РАНЬОГО ТА ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ТА ПОРЯДОК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ ПІДТРИМКИ В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

1. Методологія визначення категорій (типологій) освітніх труднощів (далі – Методологія) встановлює порядок вивчення наявних компетенцій (далі – Вивчення) у здобувачів освіти і є обов'язковою для застосування в закладах дошкільної освіти.

Методологія затверджується з метою визначення освітніх труднощів у дітей з особливими освітніми потребами раннього й дошкільного віку та надання їм підтримки в освітньому процесі на рівні закладу дошкільної освіти (далі – ЗДО).

2. Терміни, що вживаються:

Вивчення наявних компетенцій – неперервний, цілісний, комплексний, динамічний процес визначення індивідуальних особливостей здобувача освіти, його потенційних можливостей з метою визначення рівня підтримки в освітньому процесі, подолання освітніх труднощів, які виникають у процесі здобуття дошкільної освіти.

Освітні труднощі – це труднощі, які впливають на процес здобуття дошкільної освіти та рівень результатів навчання осіб відповідного року навчання у відповідному закладі освіти.

Рівні підтримки в освітньому процесі дітей з особливими освітніми потребами, які здобувають дошкільну освіту в інклюзивних групах, – це обсяг тимчасової або постійної підтримки в освітньому процесі здобувачів освіти з особливими освітніми потребами відповідно до їх індивідуальних потреб (враховуючи зміни, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2021 року № 769 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 10 квітня

2019 р. № 530»). Зміни в оновленому Порядку організації інклюзивного навчання в закладі дошкільної освіти (далі – Порядок) спрямовані на індивідуалізацію освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами та надання їм підтримки відповідно до потреб.

Інші терміни вживаються відповідно до законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту» та Базового компоненту дошкільної освіти в Україні.

3. Методологія ґрунтується на дотриманні найкращих інтересів особи та принципах:

- індивідуального підходу;
- партнерської взаємодії з батьками (законними представниками особи);
- об'єктивності;
- конфіденційності.

4. Процес Вивчення починається після виявлення освітніх труднощів особи та/або інших обставин, які впливають на якість освітнього процесу відповідно до віку.

5. Освітній процес у ЗДО організовується з урахуванням рівнів підтримки, визначених згідно з додатком 2 Порядку.

Для дітей, у яких виникають труднощі під час навчання та які потребують постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі, за рішенням закладу освіти може надаватися підтримка першого рівня.

Для отримання підтримки першого рівня за рішенням закладу освіти:

- за письмовою заявою одного з батьків або іншого законного представника керівник закладу освіти створює команду психолого-педагогічного супроводу;
- команда психолого-педагогічного супроводу здійснює оцінку та визначає потребу у наданні підтримки першого рівня або рекомендує звернутися для проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини до інклюзивно-ресурсного центру;

- на підставі рішення команди психолого-педагогічного супроводу, зафіксованого у протоколі про потребу підтримки першого рівня, складається індивідуальна програма розвитку та/або індивідуальний навчальний план.

Дітям дошкільного віку, у яких під час навчання в ЗДО виявлено труднощі (їх помітив вихователь, вони незначні і заклад може докласти власних зусиль для їх подолання), за рішенням закладу освіти може надаватись підтримка першого рівня. Для цього, за письмовою заявою батьків або інших законних представників дитини, керівник дошкільного закладу створює команду психолого-педагогічного супроводу, яка визначає обсяг такої підтримки. Якщо ж зусиль закладу буде недостатньо і дитині потрібна буде спеціальна допомога, заклад рекомендуватиме батькам звернутись до інклюзивно-ресурсного центру (далі – ІРЦ) для проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини.

Випадками, які можуть потребувати проведення Вивчення, є:

- випадки, встановлені на рівні закладів освіти (додаток 1 «Маркери для визначення освітніх труднощів І рівня у ЗДО»);
- випадки особистого звернення батьків (інших законних представників) особи до закладу освіти;

6. За наявності одного і більше маркерів педагогічний працівник ініціює створення команди психолого-педагогічного супроводу.

7. Вивчення І рівня підтримки проводиться в процесі освітньої діяльності протягом 10 робочих днів командою психолого-педагогічного супроводу за опитувальником (додаток 3) та іншими діагностичними методами (додаток 4).

8. Вивчення, що реалізується на рівні закладу освіти, проводиться командою психолого-педагогічного супроводу.

Вивчення передбачає аналіз здатності особи навчатися, її поведінку в різноманітних ситуаціях, спостереження за психоемоційним станом дитини та проявами девіантної поведінки.

За результатами вивчення команда психолого-педагогічного супроводу вирішує, що:

- дитина не має освітніх та/або поведінкових труднощів, які потребували б додаткової підтримки в освітньому процесі, та має змогу адаптуватися до навчання у звичайному порядку;
- у дитини виникають незначні освітні та/або поведінкові труднощі, додаткову підтримку може бути надано за допомогою ресурсів закладу освіти;
- дитина має суттєві освітні та/або поведінкові труднощі, тому батькам (законним представникам) рекомендовано звернутись до ІРЦ для проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки її розвитку.

9. Результати оцінки на рівні закладу фіксуються у протоколі оцінки розвитку дитини (додається) та додаються до протоколу засідання команди психолого-педагогічного супроводу з рішенням щодо визначення рівня підтримки і вкладаються до особової справи здобувача освіти. Для всіх дітей з особливими освітніми потребами, незалежно від визначеного рівня підтримки, команда психолого-педагогічного супроводу складає індивідуальну програму розвитку особи, а для тих дітей, які цього потребують, індивідуальний навчальний план. Зазначимо, що діти з особливими освітніми потребами здобувають дошкільну освіту відповідно до Базового компоненту дошкільної освіти (державний стандарт), проте за допомогою найбільш прийнятних методів, що враховують їх потреби та можливості.

10. Результати вивчення та визначені напрями підтримки на рівні закладу фіксуються у протоколі засідання команди психолого-педагогічного супроводу.

11. Психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги (допомога) надаються у вигляді занять згідно з індивідуальною програмою розвитку в індивідуальній або груповій формі. Заняття проводяться фахівцями (із числа працівників закладу освіти та у разі потреби – додатково залученими фахівцями), оплата праці яких здійснюється відповідно до Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2017 р. № 88 (Офіційний вісник України, 2017 р., № 19, ст. 531).

Оцінка розвитку дитини раннього віку (від народження до трьох років)

Дитина – цілісна особистість, гармонійний розвиток якої залежить від можливості реалізовувати увесь потенціал, що дала природа.

Розділити розвиток дитини на різні сфери можна лише умовно, тому що вони не можуть розвиватися ізольовано (умовно виокремлюють основні сфери розвитку: соціальна, емоційна, сенсорна, мовленнєва, когнітивна та рухова (фізична)).

Соціально-емоційний розвиток. Емоційний розвиток дітей відбувається поступово. На самому початку свого шляху крихітка висловлює свої бажання через емоції. Важливо, щоб ці емоції були позитивними. Для цього потрібно якомога більше проводити час з дитиною, грати, спілкуватися з нею. Тоді атмосфера навколо вас буде наповнена теплотою і доброзичливістю.

Емоційний розвиток дітей раннього віку.

У перший рік емоції у дитини нестійкі і бурхливі, оскільки діти в цей період дуже легко збудливі. До речі, в такому віці негативні емоції виникають тільки з приводу дискомфорту, порушення режиму харчування тощо.

Другий рік життя пов'язаний з успіхами малюка. Найчастіше, поки всі рухи не вироблені до автоматизму, малюк буде злитися і плакати, що не виходить те або інша дія. В такі моменти підтримуйте своє дитя. А коли все вийшло – обов'язково похваліть.

Третій рік – це період ігрової діяльності і властиві при цьому переживання. У цей період з'являється естетичний смак і радість від гарного одягу. Подив і цікавість – головний фактор сприйняття цього світу. Ще в цьому віці відбувається зародження почуття власної гідності, виникає бажання отримувати похвалу від дорослих.

Соціальна ситуація розвитку в дошкільному віці характеризується тим, що у дитини з'являється коло елементарних обов'язків; змінюються взаємини з дорослими, набуваючи нових форм: спільні дії поступово змінюються самостійним виконанням дитиною вказівок дорослого; з'являється можливість систематичного навчання; дитина вступає в певні стосунки з однолітками (розширюється соціальне оточення); внутрішня позиція стосовно інших людей характеризується усвідомленням свого «Я» та своїх вчинків, величезним інтересом до світу дорослих, їхньої діяльності та взаємин; дитина діє, як дорослий, але у формі гри. Тобто, соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку має наступну схему: дитина-гра-соціальне оточення.

Сенсорний розвиток у ранньому віці. Сенсорний розвиток дитини – це розвиток відчуттів і сприймання, уявлень про предмети: їх форму, колір, величину, розташування в просторі; об'єкти і явища навколишнього світу.

Процес сприйняття дитиною безпосередньо пов'язаний з мисленням, пам'яттю, увагою і скеровується мотивацією. До кінця періоду дитинства у дитини формуються практично усі властивості сприйняття. Дитина вчиться відчувати своє тіло, пізнавати навколишній світ і переміщатися у цьому світі, дізнається, що саме означають різні звуки, вчиться розмовляти, набуває навичок взаємодії з численними предметами, а також із людьми. Пізнання навколишньої дійсності у дітей розпочинається з аналізу інформації, яку вони отримують під час візуального спостереження, в звуках, запахах, різних смаках тощо.

Сприйняття формується на основі синтезу різних відчуттів: зорових, слухових, тактильних, кінестетичних, нюхових та ін. У сприйнятті відбиваються предметність, цілісність, структурність, свідомість предмета та ін.

Динаміка розвитку мовлення дитини. Розвиток мовлення дитини має три періоди: довербальний (триває до одного року), перехід до активного мовлення (від одного до трьох років) і вдосконалення мовлення (від трьох до семи років).

Довербальний період. Формування мовлення у дитини першого року життя є умовно-рефлекторним процесом. При нормальному мовному спілкуванні дітей з дорослим мовні зв'язки утворюються через наслідування і зміцнюються шляхом

рефлекторного повторення – фізіологічної ехолалії. Для того, щоб дитина почала говорити, слухомовний, мовнорушійний аналізатори і органи артикуляції в неї мають досягти певного рівня розвитку. Період від народження до одного року має назву домовленнєвий (підготовчий) період, в якому виділяють чотири етапи: 1-й етап (0 – 3 місяці) – розвиток емоційно-виразних реакцій; 2-й етап (3 – 6 місяців) – поява голосових реакцій, агукання; 3-й етап (6 – 10 місяців) – формування розуміння мови, активного лепетання; 4-й етап (10 – 12 місяців) – поява перших слів.

Перехід до активного мовлення. Активний словниковий запас однорічної дитини в межах від 2 – 3-х до 15 – 20-ти слів («тато», «мама», «дай», «бах», «ам-ам», «бі-бі» тощо). Вона активніше наслідує мову дорослих, може одним і тим же словом позначати різні дії, предмети. Рівень розуміння дитини переважає над активним словником.

На першому році життя дитина вже активно вимовляє голосні звуки [a], [y], [o], [i] і приголосні [м], [н], [п], [б], [т], [д], [к], [г]. На другому році життя дитина активно наслідує мову дорослого, завдяки чому швидко поповнюється її пасивний словник. Розуміє значення дієслів (ходи, сядь, встань, візьми, принеси, пити). Приносить на прохання предмети, бере в однієї людини і передає іншій. Дитина впізнає зображення окремих предметів, дій з картинки, розуміє запитання: «Де кішка?» «Де пірамідка?» «Покажи, де?».

Емоційно виражає згоду або відмову у відповідь на прохання дорослого; словами, звуками супроводжує усі свої дії. Наприкінці другого року життя дитина може виконувати доручення на усне прохання дорослого («Дай кубик», «Принеси чашку»); знає назви предметів, які її оточують, і виконує з ними дії; розуміє назви деяких якостей предметів («маленький», «великий», «хороший», «поганий»).

Альтернативна комунікація. З метою розвитку навичок спілкування і підсилення мовленнєвої активності у дітей раннього віку в разі, коли розвиток вербальної комунікації з певних причин ускладнений або неможливий, використовують альтернативні та допоміжні засоби комунікації: жести, піктограми, фотографії, глобальне читання, комунікативні картинки (PECS), які розвивають символічну функцію мовлення.

Додаткові засоби комунікації допомагають дитині засвоювати основні мовні поняття і переконатися в можливостях свого впливу на навколишній світ. Використання жестів дає дитині можливість не лише чути мову, а й «бачити» та відчувати її. За допомогою жестів виділяється головний зміст мовлення – дитині легше зорієнтуватися в реальності, що швидко змінюється. Жест привертає увагу і забезпечує ефект участі, коли навіть немовна дитина є повноправним учасником розмови.

Когнітивний (пізнавальний) розвиток.

Сприймання. До початку раннього дитинства в дитини складається предметне сприймання, вона починає сприймати властивості навколишніх предметів, уловлювати найпростіші зв'язки між предметами і використовувати це знання у своїх діях з ними. Це створює передумови для подальшого розумового розвитку, що відбувається в зв'язку з оволодінням предметною діяльністю (а пізніше – елементарними формами гри і малювання) і мовою.

До початку раннього віку дитина опановує зоровими діями, які дозволяють визначити деякі властивості предметів і регулювати практичну поведінку. Однак точність і свідомість такого предметного сприймання дуже невеликі, хоча на перший погляд це і непомітно. Здається, що дитина добре орієнтується в навколишньому оточенні, впізнає знайомі предмети і людей по фотографіях і малюнках. Але в дійсності дитина 2-го року життя ще не може досить точно визначати властивості знайомих предметів – їх форму, величину і колір, а самі предмети впізнає не по сукупності властивостей, а по окремих, що зустрічалися в минулому досвіді.

Підставою для впізнання предметів служать насамперед особливості форми предметів. Колір дитиною спочатку взагалі не враховується, і вона однаково добре впізнає пофарбовані і незабарвлені зображення, а також зображення, пофарбовані в незвичайні, неприродні кольори. Це не значить, як думають деякі, що в ранньому дитинстві діти не розрізняють кольори. Психофізіологічні експерименти показали, що дитина розрізняє не тільки основні кольори, але і їх відтінки, але колір ще не є ознакою, який характеризує предмет.

Найчастіше діти не можуть послідовно, систематично оглядати об'єкт, виявляючи його різні властивості, тому їх сприймання начебто «вихоплює» якусь одну ознаку, що кидається в очі, і по ній «впізнає» предмет. Нерідко це буває невелика ділянка обрисів предмета, з яким дитина зіштовхується при маніпулюванні. Так, обмацуючи іграшкову пташку з гострим дзьобом, дитина засвоює слово «пташка» і далі іменує так усі предмети, які віддалено нагадують пташку, що мають виступ («дзьобик»).

З цим же пов'язана здатність 2-річних дітей впізнавати близьких людей і предмети по фотографіях, а також на контурних зображеннях, що передають характерні деталі об'єкта. Треба мати на увазі, що діти 2-го року життя не сприймають малюнки чи фотографії як зображення реальних людей і предметів, для них це цілком самостійні об'єкти.

Протягом раннього віку сприймання дитини стає більш точним і осмисленим в міру оволодіння новими видами сприймання, що дозволяють правильно виділяти властивості предметів і вчитися впізнавати предмети по поєднанню цих властивостей. Спочатку діти виконують ці дії в матеріальному плані, потім від зовнішніх орієнтувальних дій вони переходять до зорового співвіднесення. Формується новий тип дії сприймання. Властивість одного предмета перетворюється для дитини в зразок, мірку, якими вона «вимірює» властивості інших предметів. Величина одного кільця пірамідки стає міркою для інших кілець, довжина ціпка – міркою для відстані, форма отвору в коробці – міркою для вкладання туди іграшок і т.д. Поступово дитина починає виконувати предметні дії без попереднього примірювання, тільки за допомогою зорового орієнтування.

У зв'язку з освоєнням зорового співвіднесення дитині 2,5-3 років стає доступним зоровий вибір за зразком (спочатку за формою, потім за величиною, а пізніше – за кольором), що вимагає усвідомлення того, що існує багато різних предметів з однаковими властивостями (наприклад, «жовте», «кругле», «м'яке» і т.д.).

До 3 років дитина більш уважно досліджує новий предмет. Характерно, що оволодіння новим типом дій сприймання веде до того, що зникає широке впізнання предметів по малюнках і на фотографіях, основою якого було їх ототожнення по окремих ознаках.

Діти раннього віку ще не засвоюють загальноприйняті сенсорні еталони як засоби виконання дій сприймання. Зразками при виділенні властивостей предметів дітям служать уявлення про властивості предметів, добре відомих із власного досвіду. Тому при визначенні предметів круглої форми дитина говорить «як м'ячик», зелений — «як травичка» і т.д.

Для появи *уявлення* необхідні активні дії дитини з цими предметами, тому важливо, розвиваючи предметні дії, пропонувати предмети з явними і неявними розходженнями за величиною, формою, кольором, просторовим співвідношенням деталей. Дослідження показали, що дитина третього року життя здатна засвоїти уявлення про 5-6 форм (коло, овал, квадрат, прямокутник, трикутник, багатокутник) і 8 основних кольорів, хоча ще погано називає їх і не завжди розрізняє тонкі відтінки і розходження між ними.

Разом із зоровим розвивається слухове сприймання, особливо сприймання мови, в основі якого лежить фонематичний слух. Від сприймання слів як нерозчленованих звукових комплексів з особливостями ритмічної будови й інтонацій дитина поступово переходить до сприймання їх звукового складу. Звуки різних типів починають виділятися в слові й орієнтуватися дитиною у певній послідовності — спочатку голосні, потім приголосні. Як правило, до кінця 2-го року життя діти диференціюють усі звуки рідної мови.

Уява. У зв'язку з виникненням гри дитина одержує стимул до розвитку уяви, яка у ранньому дитинстві носить відтворюючий характер. Дитина може уявляти по розповіді дорослого, по малюнку, події, дії. В іграх дитина відтворює відомі по досвіду ситуації, не будуючи власного задуму. Створюючи малюнки, конструкції, вона виходить не з образів уяви, а з засвоєних дій, і тільки завершений результат викликає відповідний образ.

Іноді здається, що в дітей уява відрізняється багатством і творчим характером. Але це враження пов'язане з видимою легкістю, з якою діти створюють образи, орієнтуючись на найменшу подібність одних предметів з іншими. У дійсності тут проявляється не багатство уяви, а її недостатня керованість, розпливчастість, схильність пов'язувати «все з усім» по випадкових підставах. Це особливо видно у творчості 3-річних дітей, коли власні розповіді і казки — не більш ніж компіляції з уже знайомих предметів і дій.

Пам'ять. Переважні види пам'яті — рухова, емоційна і частково образна. Дитина в ранньому дитинстві краще запам'ятовує те, що вона сама зробила чи відчула, ніж те, що бачила чи чула.

Пам'ять, хоча і відіграє велику роль у пізнанні (дитина запам'ятовує уявлення про властивості предметів, їх призначення, схеми практичних дій і т.д.), ще мимовільна і ніяких спеціальних дій з метою запам'ятати чи пригадати дитина не виконує. Для запам'ятовування має значення частота повторення дій.

Іноді дитина вражає дорослого тим, що знає «напам'ять» досить довгі тексти і навіть створює «ілюзію читання», водячи пальцем по рядках і дотримуючись сторінки. Так буває з дітьми, яким багато читають, і особливо якщо часто читають знайомі книжки. Але, звичайно, це не значить, що в дитини феноменальна пам'ять (у цьому легко переконатися, перевіривши «знання» тексту, переставши читати дану книжку) чи високий інтелект. Це — результат загальної пластичності нервової системи, мозку, властивої всім дітям раннього віку.

Мислення. На порозі раннього дитинства в дитини з'являються дії, які вважаються проявом мислення — використання зв'язку між предметами для досягнення якої-небудь мети (наприклад, дитина притягує подушку, на якій лежить привабливий предмет, щоб дістати його). Спочатку подібні здогадки виникають тоді, коли зв'язок уже є (предмет лежить на подушці) і його можна використати безпосередньо. Потім дитина ширше використовує такі зв'язки і починає самостійно встановлювати нові зв'язки і відносини. Це відбувається в процесі освоєння знарядійних і дій. Перехід від використання

існуючих показаних чи дорослими зв'язків до їх встановлення – важливий момент у розвитку мислення в ранньому дитинстві.

Спочатку встановлення нових зв'язків йде шляхом проб і помилок. Більшість задач такого типу діти вирішують за допомогою зовнішніх орієнтувальних дій. Ці дії відрізняються тим, що є основою для дій сприймання і спрямовані не на виявлення й врахування зовнішніх властивостей предметів, а на пошук зв'язків між предметами і діями, які дають можливість одержати певний результат.

Мислення, засноване на зовнішніх орієнтувальних діях, іменується наочно-дійовим, і це – основний тип мислення в ранньому дитинстві.

Зовнішні орієнтувальні дії, як відомо, служать вихідним пунктом для утворення внутрішніх, психічних дій. І вже в межах раннього дитинства в дітей з'являються розумові дії, які виконуються без зовнішніх проб, подумки. Дитина легко переносить спосіб, відпрацьований в одній ситуації, у подібну ситуацію (наприклад, ціпком може дістати з-під дивана м'яч тощо).

Рухова сфера.

Рухові функції в типовому розвитку дитини з'являються завдяки взаємодії декількох важливих детермінант, до яких належать: мотивація, сила, рівновага, зразки рухів.

Мотивація. Діти раннього дошкільного віку, з типовим розвитком, і діти молодшого дошкільного віку набувають навичок засобами відтворення зразка. Вони залюбки беруться за завдання різної складності, якщо вони відчують, що зможуть відтворити нове уміння для досягнення нових цілей. Приміром, діти дуже добре наслідують рухові зразки (терпляче і докладно багато зусиль освоює техніку підйому сходинами, зацікавлена тим, щоб, забравшись нагору, скотитися з гірки).

Сила. У перші шість місяців життя дитини посилюється функція м'язів-розгиначів, дитина починає піднімати голову та відривати руки і ноги від площини опори в положенні лежачи на животі. У віці від шести до дев'яти місяців немовлята вчаться підводитися за допомогою рук, підніматися на коліна й утримувати тулуб вертикально в положенні сидячи, а потім підтягуватися в положення стоячи.

Рівновага. Рівновагою можна вважати уміння підтримувати центр ваги тіла над площиною опори. При засвоєнні нових положень тіла (опора на витягнуті руки, сидячи, стоячи), дитина спочатку вчиться утримувати рівновагу, а потім – переміщати центр ваги і використовувати рухи тіла, щоб не втрачати рівновагу. Зір, пропріорецепція та вестибулярний апарат взаємодіють між собою і розвивають у дитини відчуття рівноваги при використанні стабільних поз і рухів.

Зразки рухів. Діти народжуються з набором стереотипних зразків рухів (рефлексів) – наприклад, смоктання, рефлекторне хапання, рефлекторне повзання. З розвитком, зразки рухів урізноманітнюються, і дитина може використовувати великий діапазон рухів для досягнення своєї мети.

У перший рік життя розвиток дитини відбувається в певній послідовності: від лежання на спині – до лежання на животі, потім – до стояння і ходіння. Розвиток рухових сфер відбувається «від голови – до куприка», «від центру – до периферії». Зразки рухів змінюються від рухів усім тілом до ізольованих рухів: у новонародженої дитини одночасно рухається усе тіло, а згодом вона набуває здатності рухати різними частинами тіла (руками або ногами) самостійно, незалежно одне від одного.

Оцінка сфер розвитку дитини

Вік: два місяці.

Соціальний та емоційний розвиток	сформовано	формується	відсутнє
Починає посміхатися людям.			
Може ненадовго себе самостійно заспокоїти (поклавши руки до рота і посмоктуючи їх).			
Намагається дивитися на батьків.			
Сенсорний розвиток			
Сприймає цілісний вигляд предмета (об'єкта).			
Мовленнєвий розвиток			
Воркоче і гулить.			
Повертає голову в бік звуку.			
Когнітивний (пізнавальний) розвиток			
Звертає увагу на обличчя.			
Починає очима стежити за речами і впізнавати людей на відстані.			
Починає нудьгувати (плакати, вередувати), якщо діяльність не змінюється.			
Руховий / Фізичний розвиток			
Може тримати голову (реакції вирівнювання)			
Покращення постурального контролю шиї та голови дозволяють виштовхуватися догори, лежачи на животі. <i>*Лежання на животі сприяє реакціям вирівнювання</i>			
Робить пластичні рухи руками і ногами.			

Якщо виявлено порушення у сферах розвитку дитини у віці двох місяців:

Уважно подивіться на дитину і дочекайтеся погляду у відповідь (скористайтесь ситуацією — наприклад, на пеленальному столику тощо).

Підготуйте джерела звуків: залучайте різні звукові механізми, міняйте сторони (то з одного боку, то з іншого), щоб дитина повертала голову.

Скористайтесь яскравими кольорами (червоний, чорний, білий), спонукаючи дитину до відстежування предметів. Якщо яскраві предмети не спрацьовують, підійдуть також світлодіодні іграшки та інші предмети, що світяться.

Рухайте ручки та ніжки дитини взад-вперед, а також виконуйте вправи на розтяжку, поклавши дитину на спину.

Для заохочення дитини скористайтесь предметами з музикою та світловими ефектами; залучайте іграшки в парі.

Над ліжечком встановіть будь-які рухомі конструкції (підвісну карусельку) в чорно-білих або яскравих тонах.

Огляд на предмет кривоший у дитини. Якщо дитина не повертає або не вирівнює голову, можливо, потрібна допомога фізіотерапевта. Це доволі поширене явище.

Вік: чотири місяці.

<i>Соціальний та емоційний розвиток</i>	сформовано	формується	відсутнє
Спонтанно посміхається, особливо людям.			
Любить гратися з людьми і може почати плакати, коли гра припиняється.			
Копіює деякі рухи і вирази обличчя, наприклад, посміхається або супить брови.			

Сенсорний розвиток			
Сприймає цілісний вигляд предмета (об'єкта).			
Порівняння: обмацує предмети.			
Мовленнєвий розвиток			
Починає лепетати.			
Гулить виразно і копіює звуки, які чує.			
По-різному плаче на знак голоду, болю чи втоми.			
Когнітивний (пізнавальний) розвиток			
Дитина дає зрозуміти, якщо вона радісна чи сумна.			
Реагує на прояви любові.			
Однією рукою тягнеться за іграшкою.			
Одночасно залучає і руки, і очі, коли бачить іграшку і тягнеться за нею.			
Очима стежить за рухом речей з боку в бік.			
Уважно розглядає обличчя.			
Упізнає знайомих людей і речі на відстані.			
Руховий / Фізичний розвиток			
Упевнено тримає голову без опори.			
Здатний/а сісти без підтримки завдяки постуральному контролю.			
Виштовхується ногами, коли стопи впираються об тверду поверхню (<i>цей рефлекс важливий для навичок, що передують ходінню</i>); дитина починає вчитися тримати вагу кінцівками, починається розвиток пропріоцепції.			
Може перевертатися з живота на спину; покращується контроль тулуба, можна спостерігати початкові стадії рефлексів вирівнювання тулуба.			
Може тримати іграшку і трясти нею, розгойдувати підвішені іграшки.			
Тягне руки до рота.			

Якщо виявлено порушення у сферах розвитку дитини у віці чотирьох місяців:

Працюйте над затримуванням погляду вашої дитини на чітко усміхнених і насуплених обличчях.

Виділіть постійний час для ігор, наприклад, після годування або під час зміни підгузка.

Під час гри використовуйте спеціальні пісні/звуки, а також одні й ті самі рухи, щоб дитина передбачала їх та грала з вами.

Якщо дитина не тягнеться за іграшкою, поклавши свою руку на руку дитини (жестова підказка «рука на руці»), направте її до іграшки.

Для відслідковування поглядом скористайтеся яскравими або світлодіодними (LED) іграшками.

Називайте дитину одним і тим самим пестливим іменем (або ім'ям) з тією ж самою інтонацією. Себе також називайте однаково.

Станьте в іншому кінці кімнати, покличте дитину, якщо реакції немає, то підходьте ближче, доки дитина не зреагує на ваш голос. Запам'ятайте відстань, на якій з'явилася реакція, і наступного разу спробуйте виконати ці самі дії, але відійшовши дещо далі.

Всадовіть дитину на своє стегно таким чином, щоб її ніжки були по обидва боки вашої ноги. Ця вправа дасть змогу переносити вагу на ноги дитини. Поставте дитину на рівні стопи на підлогу і трохи нахиліться вперед, щоб перенести вагу.

Якщо рефлекс на кшталт Моро ще наявні, продовжуйте розпрямляти ручки та ніжки дитини, коли вона лежить на животі.

Працюйте над сенсорним впливом, масажуйте ті частини тіла, що видаються недостатньо зміцнілими.

Щоб дитина могла стежити за рухом, навчалася орієнтуватися в просторі й могла схопити іграшку під будь-яким кутом, візьміть іграшку на кільці і тримайте її на різних рівнях у полі зору дитини.

Візьміть дзеркальце і спонукайте дитину торкатися його. У разі затримки дії продовжуйте виконувати вправу.

Для ігор продовжуйте класти дитину на черево. Лише під час гри на череві, поліпшується робота кори головного мозку дитини. Розкладіть іграшки поза зоною досяжності дитини, упріться долонями в зігнуті ніжки малюка так, щоб він зміг відштовхнутися і, випроставшись, просунутися вперед.

Вік: шість місяців.

<i>Соціальний та емоційний розвиток</i>	сформовано	формується	відсутнє
Розпізнає обличчя знайомих і незнайомих людей.			
Любить грати з іншими, особливо з батьками.			
Дитина відповідає на емоції інших людей і часто здається щасливою.			
Любить дивитися на себе в дзеркало.			
<i>Сенсорний розвиток</i>			
Сприймає цілісний предмета (об'єкта).			
Виділяє головні частини предмета (об'єкта) і розуміє його властивості (величина, форма).			
Визначає просторове розміщення предмета (вгорі-внизу, з боку).			
Порівняння: обмацує предмети.			
<i>Мовленнєвий розвиток</i>			
Відповідає на звуки звуками.			

Об'єднує голосні, коли лепече («а», «е», «о»), любить промовляти звуки по черзі з батьками.			
Реагує на своє ім'я.			
Виражає радість і невдоволення звуками.			
Починає вимовляти приголосні звуки (лепече «м», «б»).			
Когнітивний (пізнавальний) розвиток			
Розглядає близькі навколишні предмети.			
Тягне предмети до рота; здатний/а сфокусувати погляд на об'єктах завдяки розвитку вестибулярного апарату.			
Виявляє цікавість до речей і намагається дістати важко досяжних.			
Починає перекладати предмети з руки в руку.			
Руховий / Фізичний розвиток			
Вміє перевертатися в обох напрямках (з живота на спину і зі спини на живіт).			
Починає сидіти без підтримки чи опори.			
Стоячи переносить вагу на ноги, може злегка підстрибувати.			
Розгойдується взад-вперед, іноді задкує, перш ніж повзти вперед.			
Починає повзати і самостійно “ставати” накарачки. Спершу може повзати на животі (по-пластунськи) і згодом, коли тулуб зміцнюється, починає повзати на чотирьох (накарачки). Може спершу почати повзати задки.			

Якщо виявлено порушення у сферах розвитку дитини у віці шести місяців:

Виділіть постійний час для ігор, наприклад, після годування або під час зміни підгузка, складайте стабільний розклад занять з дитиною.

Візьміть ігрове дзеркало, нехай дитина щодня дивиться у нього на себе, поки не потягнеться до свого відображення.

Працюйте над базовими голосними звуками «а», «е». Доти не будуть відпрацьовані базові голосні звуки «а», «е», не переходьте до поєднання голосних із приголосними, типу «ва», «ба» та ін.

Відпрацюйте звукосполучення «ва», «ба» перш, ніж переходити до складніших «ма», «па» та ін.

Вправа «загрібання». Розкладіть на підлозі іграшки, нехай дитина, махаючи рукою, загребе іграшки. Ця вправа відпрацьовує орієнтування у просторі.

Якщо дитина ще не сидить, працюйте над м'язами тулуба – взявши за ручки, спонукайте дитину сісти якомога більш самостійно. Це можна робити на килимку на підлозі. Якщо раніше це був час для лежання на череві, то на шостому місяці можна працювати над сиданням. Поступово зменшуйте ступінь підтримки та опори, щоб дитина опанувала належні реакції випрямлення. Для опори спершу можна використовувати подушку, втім слід її поступово прибирати, щоб дитина не надто її використовувала, а згодом самостійно сиділа вертикально. Баланс під час сидіння та контроль тулуба відіграють ключову роль у підготовці до ходіння.

Вигадуйте з дитиною такі ігри з рухами, щоб вона могла обертатися навколо свого тулуба (наприклад, коли дитина тягнеться за чимось). Це сприятиме коректному узгодженню рука-нога під час ходіння. Це нормально, якщо у дитини не відразу вийде або вона впаде, адже саме так ми навчаємось.

Якщо дитина ще не почала перевертатися, покладіть її на простирadlo й легенько перекиньте простирadлом туди-сюди, поки дитина не почне перевертатися самостійно. Переконайтесь, що голівка (шия) дитини має опору.

Якщо дитина лежить на животі і піднімається на прямих руках, акуратно тримаючи за стегна, допоможіть їй зігнути ноги і стати рачки. Потримайте у такому положенні, а потім повторіть рух декілька разів поспіль.

Візьміть браслет чи кільце зі світлодіодними (LED) елементами. Нехай дитина спробує схопити його, наступний крок – дитина слідкує за браслетом (світлом) очима.

Сховайте предмет під тканиною або хусткою, потім покажіть дитині бажаний предмет і знову заховайте, щоб вона бачила ваші дії. Нехай дитина загляне під тканину, за потреби візьміть її руку у свою та допоможіть почати піднімати хустинку, щоб знайти предмет.

Співайте пісні та розповідайте віршики з повторюваними рухами, типу «Сорока-Ворона», «Іде-іде дід-дід» тощо.

Почніть з найпростіших елементів жестової мови. Наприклад, візьміть руку дитини в свою і відтворіть жест «дай». Потім дайте щось маленьке або невелику кількість чогось і покажіть «дай». Відпрацюйте цей жест з дитиною – навіть з рукою дитини у вашій руці.

Виконуйте вправи з фітболом, які б сприяли розвитку рефлексів вирівнювання тулуба, необхідних для незалежного сидіння та повзання. Спершу можете підтримати дитину, поступово знижуючи її ступінь, щоб дитина набувала належних рефлексів утримання балансу.

Дитина може сидіти, лежати долілиць або горілиць – це посилить тонус тулуба.

Ознаки атипового розвитку.

Не намагається дотягнутися до предметів, що знаходяться в доступності.

Не любить гратися з іншими.

Не виявляє прихильності до батьків (підкувальників).

Не реагує на навколишні звуки.

Не виходить покласти предмети до рота.

Не вимовляє голосні звуки (а, е, о).

Не перекочується в жоден бік.

Не сміється і не видає писклявих звуків.

Дитина видається дуже негнучкою, із задубілими м'язами.

Дитина видається пасивною і безвольною, ніби тканинна лялька.

Вік: дев'ять місяців.

<i>Соціальний та емоційний розвиток</i>	сформовано	формується	відсутнє
Може боятися незнайомих.			
Можливо, не відходить ні на крок від знайомих дорослих.			
У дитини є улюблені іграшки.			
<i>Сенсорний розвиток</i>			
Сприймає цілісний вигляд предмета (об'єкта).			
Виділяє основні частини і визначає їх властивості (величина, форма).			
Визначає просторові взаємовідносини предмета (вгорі, внизу).			
Виділяє основні частини предметів і визначає їх величину.			
Порівняння: обмацує предмети;			
накладає предмети один на один або прикладає один до іншого;			
<i>Мовленнєвий розвиток</i>			

Розуміє слово «ні» («не можна»).			
Активно лепече (вимовляє багато різних звуків як «мамамама» і «бабабаба»).			
Копіює звуки і мовлення інших людей.			
Пальцем вказує на бажаний предмет.			
Когнітивний (пізнавальний) розвиток			
Прослідковує траєкторію падіння різних предметів.			
Шукає речі, які ви сховали у неї на очах.			
Грає в «ку-ку».			
Тягне предмети до рота.			
Плавно перекладає предмети з однієї руки в іншу.			
Бере предмети пінцетним хватом.			
Руховий / Фізичний розвиток			
Стоїть на ногах з підтримкою; часто падає, коли намагається випрямитись на 2 ногах.			
Може починати робити кроки; поодинокі діти можуть навіть почати ходити на цьому етапі.			
Може сісти, переважно це неконтрольована дія (ніби «плюхається»).			
Сидить без підтримки.			
Встає підтягуючись завдяки розвитку сили ніг			
Повзає вправно і швидко; * на цьому етапі слід тримати дитину в полі зору, адже вона стає більш рухливою та мобільною			

Якщо виявлено порушення у сферах розвитку дитини у віці дев'яти місяців:

Якщо дитина боїться чи дуже непокоїться за присутності незнайомця, нехай незнайома людина сяде поруч зі знайомою дитині людиною й усі разом почнуть гру, у ході якої знайома людина непомітно відійде.

Тримайте знайомі для дитини іграшки поруч, щоб забезпечити вибір і визначити більш і менш бажані. Можна запропонувати іграшки, що засвічуються, або інтерактивні іграшки.

Уникайте заперечних або негативних формулювань на кшталт «ні» або «не можна», якщо не йдеться про небезпеку. Натомість намагайтеся вживати формулювання, типу: «спробуй ще раз», «давай інакше», «у тебе вийде» тощо.

Саме час познайомити дитину з грою в «ку-ку» та іграми, що супроводжуються співаними та/або повторюваними віршованими словами.

В ситуації, коли мова не розвивається, жести «дай», «хочу», «завершив» будуть зрозумілими і корисними для дитини. Намагайтеся підключати жести скрізь, де тільки можливо, – разом зі словами. Використовуйте мову жестів в будь-якій стандартній ситуації, наприклад, під час перекусу попросіть дитину показати жест «дай».

Якщо дитина ще не повзає, виконуйте таку вправу. Розташуйте руки малюка перед ним на підлозі, потім злегка підштовхуючи стегна, поставте його рачки. Підтримуйте протягом 30 секунд, поки дитина не засвоїть цю позицію. Варто забезпечити достатньо часу для повзання по підлозі разом з ходьбою і стоянням, оскільки залучені м'язи пізніше будуть потрібні для привчання до горщика.

Не спонукайте дитину до ходіння раніше, ніж вона буде спроможна повзати або тримати рівновагу в позиції рачки. Перш ніж розвинути достатній контроль тулуба на двох ногах, дитина має опанувати контроль і баланс тулуба на чотирьох. Це убезпечить її від потенційних проблем, пов'язаних із ходінням.

Сенсорний аспект. Якщо у дитини проблеми сенсомоторного характеру, візьміть будь-який лосьйон або косметичне молочко і розтирайте ним ступні і ноги, щоб знизити їхню гіперчутливість.

Прикладайте до тіла дитини вібруючі іграшки, таким чином вона краще відчуватиме, де конкретно ви торкаєтеся. Іграшки зі світлом та миготінням добре підійдуть для перекладання з руки в руку, що випрацьовуватиме перетинання середньої лінії та відслідковування предмета поглядом.

Робота з фідболом допоможе дитині навчитися утримувати баланс. Покладіть дитину на живіт і прокрутіть м'яч так, щоб дитина могла підібрати іграшку на підлозі.

Наступна вправа добре розвиває м'язи тулуба. Нехай дитина ляже на м'яч і спробує підвестися, щоб сісти. Ви можете допомогти злегка покотивши м'яч уперед.

Наступна вправа. Дитина сидить на м'ячі; погойдайте м'яч праворуч-ліворуч, щоб дитина спробувала втримати рівновагу і всидіти.

Вік: один рік.

<i>Соціальний та емоційний розвиток</i>	сформовано	формується	відсутнє
Дитина поводить сором'язливо або нервується з незнайомцями.			
Плаче, коли мама або тато йдуть.			
Є улюблені люди і іграшки.			
Виявляє страх в деяких ситуаціях.			
Дає вам книгу, коли хоче послухати казку.			
Повторює звуки або дії, щоб отримати увагу.			
Простягає руку або ногу, щоб допомогти під час одягання.			
Грає в ігри, наприклад, «Ку-ку» і «Ладусі».			
<i>Сенсорний розвиток</i>			
Сприймає цілісний вигляд предмета (об'єкта).			
Виділяє його головні частини предмета і визначає їх властивості (величина, форма тощо).			
Визначає просторове розташування предмета (вище чи нижче, ліворуч чи праворуч тощо).			
Виділяє дрібні частини і визначає їх величини, співвідношення, розташування тощо.			
Повторно цілісно сприймає предмет.			

Порівняння: обмацування предметів;			
порівнює предмети або частини одна з одною;			
накладає предмети один на один або прикладає один до іншого;			
групує предмети за формою, кольором.			
Мовленнєвий розвиток			
Реагує на прості словесні прохання.			
Використовує прості жести, наприклад, хитає головою «Ні» і махає рукою «Бувай!».			
Лепече (продукує звуки) з різними інтонаціями (вже більше нагадує мовлення).			
Вимовляє «мама» й «тата» і деякі вигуки, типу: «ой».			
Намагається повторювати за вами слова.			
Когнітивний (пізнавальний) розвиток			
Досліджує річ у різні способи, наприклад, трясє, кидає, б'є.			
Легко знаходить заховані речі.			
Дивиться на правильну картинку річ, коли її називають.			
Копіює жести.			
Починає користуватись речами за призначенням, наприклад, п'є з чашки, розчісує волосся гребінцем.			
Ударяє речі одна об одну.			
Складає іграшки в коробку і дістає їх звідти.			
Відпускає речі з рук без допомоги.			
Вказує вказівним пальцем.			
Виконує прості прохання, наприклад, «збери іграшки».			
Руховий / Фізичний розвиток			
Сідає без допомоги.			
Встає підтягуючись; ходить, тримаючись за меблі.			

Самостійно стоїть.			
Може гратися / виконувати рухи верхньою частиною тіла стоячи.			

Якщо виявлено порушення у сферах розвитку дитини у віці одного року:

Якщо дитина відчуває тривогу при появі незнайомців, один з батьків повинен установити контакт із новою людиною, організувати спільну з дитиною гру і потім непомітно відійти або піти, коли буде нагода.

Незнайома дитині людина повинна повторити ті види діяльності, що їх зазвичай виконують у сім'ї, грати в ті ж ігри, дотримуватися того ж розкладу, щоб дитина вільно і комфортно почувалася з новими для свого кола спілкування дорослими.

Якщо є проблеми з розвитком мови та мовлення, залучайте мову жестів, наприклад: *більше, хочу, є, пити, купатися і допомога*. Додавайте інші жести-слова, коли позначувані ними об'єкти з'являються у житті дитини природнім чином: ваше ім'я, взуття, повсякденна їжа тощо. Якщо немає вербалізації слів «так» / «ні», навчіть дитину кивати або хитати головою для їхнього позначення. Якщо у дитини істотне відставання у мові (мовленні), попросіть її показати, що вона хоче. Коли дитина покаже на предмет, який хоче, навчіть її відповідного жесту. Якщо здається, що дитина не сприймає мову/мовлення, перевірте її слух.

Когнітивні процеси: піднесіть картинки якомога ближче до дитини і потім якомога далі, щоб перевірити на короткозорість і на далекозорість і переконатися, що немає проблем із зором.

На цьому етапі дитина починає групувати предмети. Використовуйте перфоровану дошку для групування предметів за розміром, кольором, потім попросіть розташувати кольори в певній послідовності (червоний-зелений-червоний).

Візьміть пластилін або кольорове тісто і сховайте в ньому невеликі предмети, попросіть дитину їх дістати.

Візьміть кольорові прищіпки. Нехай дитина згрупує їх за кольорами, скріпить їх одну з одною, потім прикріпить до іншого предмету або скріпить предмети між собою тощо.

Прикріпіть прищіпки до одягу дитини так, щоб вона могла їх зняти і прикріпити до одягу дорослого.

Попросіть розсортувати дерев'яні кубики за кольором (не більше двох кольорів), за розміром (великий і малий), за кольором і розміром. Якщо дитині вже є рік, вона повинна збирати вежу із принаймні із шести однакових за формою кубиків.

Візьміть невеликі шматочки скотчу та приліпіть їх на тіло на місця, які важко дістати, наприклад, на лікті чи під колінками.

Ознаки атипового розвитку.

Не реагує на своє ім'я.

Не повзає.

Не стоїть з опорою.

Не шукає речі, які ви сховали у дитини на очах.

Не промовляє окремі слова, типу: «мама» чи «тато».

Не хитає головою на знак «ні» і не махає рукою «бувай!».

Не вказує на речі.

Дитина втрачає навички, які вже опанувала (наприклад, слова).

Вік: 1,5 роки.

<i>Соціальний та емоційний розвиток</i>	сформовано	формується	відсутнє
Граючись, любить давати свої іграшки іншим у руки.			

Можливі перепади настрою.			
Може боятися незнайомих.			
Виявляє любов/прихильність до близьких і знайомих людей.			
Грається у прості дії не насправжки, наприклад, годує ляльку.			
Може чіплятися за дорослих у незнайомій ситуації.			
Вказує пальцем, щоби звернути увагу інших на щось цікаве.			
Самостійно пізнає світ, але не відходить далеко від дорослого.			
Сенсорний розвиток			
Сприймає цілісний вигляд предмета (об'єкта).			
Виділяє його головні частини предмета і визначає їх властивості (величина, форма тощо).			
Визначає просторове розташування предмета (вище чи нижче, ліворуч чи праворуч тощо).			
Виділяє дрібні частини і визначає їх величини, співвідношення, розташування тощо.			
Повторно цілісно сприймає предмет.			
Порівняння: обмацування предметів;			
порівнює предмети або частини одна з одною;			
накладає предмети один на один або прикладає один до іншого;			
групує предмети за формою, кольором або іншими ознаками;			
послідовно оглядає і описує виділені ознаки предмета.			
Мовленнєвий розвиток			
Промовляє декілька слів.			
Вимовляє і хитає головою «ні».			
Вказує пальцем на бажаний предмет.			
Когнітивний (пізнавальний) розвиток (навчання, мислення, розв'язування задач)			
Знає призначення повсякденних речей, наприклад, телефону, гребінця, ложки.			

Привертає увагу, вказуючи пальцем.			
Виявляє зацікавленість лялькою або м'якою іграшкою, «годуючи» їх.			
Вказує на частини тіла.			
Малює кривульки.			
Може виконувати усні 1-крокові вказівки-прохання без жестових підказок, наприклад, коли дитина чує «сядь», то сідає.			
<i>Руховий / Фізичний розвиток</i>			
Починає крокувати вгору по сходах (спершу переважно повзе вгору по сходах)			
Починає бігати.			
Ідучи може тягнути за собою іграшки.			
Може допомагати роздягтися.			
З'являються такі навички дрібної моторики: тримає ложку, чашку, їсть ложкою/виделкою.			

Якщо виявлено порушення у сферах розвитку дитини у віці півтора року:

Поклавши свою руку на руку дитини, передавайте предмети до рук іншим дітям та дорослим. Співайте спеціальні супровідні пісні, виконуючи дії, наприклад, коли час прибрати іграшки.

Грайте в ігри, що передбачають виконання рухів і вашу з ними допомогу, наприклад, «Як сильно я тебе люблю? – «Оооось так!» (при цьому розводячи руки дитини якнайширше).

Продовжуйте працювати над мовою жестів: «дай», «їсти», «пити», «спати». Спершу виконайте жести від початку до кінця, тримаючи руки дитини у своїх (повна фізична підказка «рука на руці»). Облаштуйте ситуацію так, щоб спонукати використання різних жестів. Приміром, дайте один чи два шматочки чогось, потім жест «дай». Далі поступово додавайте жести: «дай» - «дай», «їсти» - «дай», «їсти» - «будь ласка» і та ін.

Співайте супровідні пісеньки, вивчаючи частини тіла.

Зіграйте в рольові ігри – вдайте, ніби говорите по телефону, чистите зуби, їсте ложкою, переконайтеся, що дитина спостерігає за вами. Нехай поруч сяде інша дитина і скаже, що вже її черга говорити по телефону. Після того як та дитина не навсправжки поговорить по телефону, передайте телефон наступній дитині і скажіть, що її черга, і так по колу.

Працюючи з дитиною, що має відставання у розвитку, демонструйте виконання висловленої вказівки/прохання. Наприклад, говорите: «Покажи – сідай», - сідаєте самі і всаджуєте дитину. Потім те ж саме за інструкцією «Встань» і так далі. Жестом показуйте, чия черга виконувати дію.

Сядьте в коло, щоб гратися з іншими дітьми, і передавайте іграшки по колу.

Якщо дитина вередує чи влаштовує істерику, подивіться, чи не завдає обстановка завеликого сенсорного навантаження, чи яскраве світло, чи немає зайвого шуму тощо. Встановіть режим дня і розклад, врахуйте всі потреби.

Якщо дитина ще не ходить, купіть невелику іграшку на колесах і покладіть всередину щось важко, щоб доводилось штовхати.

Для розвитку дрібної моторики підійдуть кольорові прищепки, перфорована дошка з кольоровими пластмасовими кілочками, складання вежі з кубиків (2-4 кубики, або якнайвище). Записуйте кількість використаних предметів, щоб наступного разу, граючись із дитиною, ви могли засвідчити прогрес.

Використовуйте кольоровий скотч, нехай дитина зніме його з себе, а потім наліпить на когось із батьків. Для розвитку просторової уяви, потрібно приклеїти скотч до важкодоступних частин тіла – на ліктях, на лобі, під коліньми.

Пограйте в гру «Я кажу». Намагайтеся залучати інструкції, що передбачають перетинання середньої лінії, наприклад, одним пальцем доторкнутися до лівого вуха, а іншим – до правого коліна.

Вивчайте кольори, почніть з групування сортування предметів одного кольору, потім перейдіть до групування предметів у певній послідовності. Для більш активних дітей покладіть кольорові кубики в іншому кінці кімнати, попросіть дитину принести кубик певного кольору. Застосовуйте цей прийом для вивчення кольорів, форм тощо.

Дайте дитині кольоровий скотч і попросіть прокласти доріжку. Дайте кожній дитині скотч іншого кольору, потім запропонуйте їм пройти різними доріжками, прокладеними іншими дітьми.

Ознаки атипового розвитку.

Не вказує на речі пальцем, щоб інші подивилися.

Не ходить.

Не знає призначення знайомих повсякденних речей.

Не імітує інших.

Не опановує нові слова.

Словниковий запас менший за шість слів

Не помічає і не виражає невдоволення, коли хтось із батьків (піклувальників) іде.

Не сміється і не пищить.

Втрачає колись набуті навички.

Вік: 2-3 роки.

<i>Соціальний та емоційний розвиток</i>	сформовано	формується	відсутнє
Копіює інших, особливо дорослих і старших дітей.			
Стає жвавим з іншими дітьми.			
Виявляє все більше самостійності.			
Демонстративно робить наперекір те, що сказано не робити.			
Грає переважно поруч з іншими дітьми, але поступово починає включати їх в свої ігри, наприклад, у «дожени».			

Сенсорний розвиток			
Сприймає цілісний вигляд предмета (об'єкта).			
Виділяє його головні частини предмета і визначає їх властивості (величина, форма тощо).			
Визначає просторове розташування предмета (вище чи нижче, ліворуч чи праворуч тощо).			
Виділяє дрібні частини і визначає їх величини, співвідношення, розташування тощо.			
Повторно цілісно сприймає предмет.			
Порівняння: обмацування предметів;			
порівнює предмети або частини одна з одною;			
накладає предмети один на один або прикладає один до іншого;			
групує предмети за формою, кольором або іншими ознаками;			
послідовно оглядає і описує виділені ознаки предмета.			
Мовленнєвий розвиток			
Показує на предмети або картинки, коли їх називають.			
Знає імена знайомих людей і частини тіла.			
Формулює речення з 2 – 4 слів.			
Виконує прості завдання.			
Повторює слова, почуті в розмові.			
Показує названі зображення у книзі.			
Когнітивний (пізнавальний) розвиток (навчання, мислення, розв'язування задач)			
Знаходить речі, навіть якщо вони заховані під кількома накриттями.			
Починає розрізняти/розкладати форми та кольори.			
Закінчує речення і віршики у знайомих книгах.			
Грається у прості ігри «не насправжки».			
Будує вежі з 4 і більше сегментів.			

Може віддавати перевагу одній руці перед іншою.			
Може виконувати двокрокове завдання, наприклад: «Візьми свої черевички і постав їх в шафу».			
Називає ілюстрації в книзі, наприклад, кішку, пташку, собачку.			
<i>Руховий / Фізичний розвиток</i>			
Стає навшпиньки.			
Б'є ногою по м'ячу.			
Починає бігати.			
Залазить і злазить з меблів (стільця, крісла тощо) без допомоги.			
Тримаючись за поручні або з іншою підтримкою верхньої частини тіла, піднімається і спускається по сходах окремими кроками.			
Кидає м'яч з-за голови.			
Починає тримати олівець і малювати прямі лінії й кружечки (залучення дрібної моторики).			

Якщо виявлено порушення у сферах розвитку дитини у віці двох-трьох років:

Зробіть за допомогою скотчу пряму лінію і попросіть дитину пройти нею, потім пострибати на цій лінії на одній нозі і на двох.

Зробіть кольоровим скотчем на підлозі невеликі островці в різних місцях, нехай дитина стрибає з одного на інший; використовуйте різні кольори і формуйте різні фігури, тоді попросіть дитину пострибати вибірково, наприклад, тільки на синій островці тощо.

Пограйте в «Музичні стільці» з кольоровим скотчем: поставте умову гри сідати тільки на сині елементи, коли музика зупиняється.

Знайдіть важкий м'ячик (з додатковою вагою) і попросіть дитину кинути його через голову. Це сприятиме утриманню рівноваги.

Використовуйте слова «спершу», «потім», щоб ставити перед дитиною 2-крокові завдання, якщо завдання 3-крокове, додайте «вкінці».

Використовуйте таймер, щоб полегшити перехід до іншого виду діяльності. Якщо дитина сильно вередує чи влаштовує істерику, залучіть прийом соціальної ізоляції і скажіть: «Коли будеш готовий/готова». Такий прийом може передбачати відсутність зорового контакту, соціальної взаємодії, спілкування, а ваша гра з іншими дітьми, щоб продемонструвати, що ви готові веселитися, але не будете толерувати небажану поведінку.

Працюйте над паралельною грою поруч з іншими дітьми. Діти ще не цілком готові ділитися, хоча і можуть гратися поруч один з одним. Вони можуть просити у своїх товаришів по грі кубики, якими ті граються в цей час.

Продовжуйте вивчати частини тіла, попросіть дитину причепити прищіпку на названу вами частину тіла (на одяг). Ця вправа сприяє розвитку дрібної моторики і активної гри.

Добре розвивається дрібна моторика за рахунок пластиліну, сховайте у нього скріпки або маленькі іграшки і попросіть дитину дістати їх звідти.

Дайте дитині кольорові олівці. Спершу дитина малюватиме вертикальні лінії, згодом, після певної практики освоїть і горизонтальні. Намалюйте яскравими кольорами пунктирну лінію через весь аркуш, тримаючи свою руку на руці дитини. Те ж саме пізніше зробіть і з горизонтальною лінією.

Для відпрацювання причинно-наслідкових зв'язків пограйте в хованки з предметами, в різні додатки на електронному планшеті, наприклад: «Пазл», «Історія іграшок», «У пошуках Немо», «Чотири в ряд», «Емоції» тощо. Для дітей з різними особливостями розвитку можуть бути різні засоби. Приміром, для полегшення переходу між видами діяльності підійде «Таймер»; «Поворотник» - для відпрацювання роботи по черзі та для малюків, у яких відсутня вербалізація тощо.

Ознаки атипового розвитку для 2-3-річного віку.

Часто падає, має труднощі з подоланням сходів.

Нечітко говорить і пускає слину.

Не може розібратися з простими іграшками (пазлами, важелями й ручками, перфорованою дошкою з кілочками тощо).

Не говорить реченнями.

Не розуміє прості інструкції та вказівки.

Не грається у ігри не насправжки.

Не хоче гратися з іншими дітьми чи з іграшками.

Не встановлює зоровий контакт.

Втрачає раніше набуті навички.

Маркери для визначення освітніх труднощів у дітей раннього віку (2 - 3 років)

Раннє дитинство є стартовим періодом в житті малюка і відіграє особливу роль у становленні його особистості, багато в чому визначаючи подальший розвиток дитини. Він найбільш складний та ієрархізований порівняно з усіма іншими періодами життя: не лише рік, а й тиждень, місяць визначають певні зрушення у змісті та характері розвитку. Інтенсивність цього періоду є надзвичайно високою, а здобутки дитини раннього віку – винятковими. Саме від того, як протягом перших трьох років відбувалося становлення і розвиток всіх психічних процесів (мислення, пам'яті, уваги, уяви, сприймання) та провідних ліній розвитку (предметної діяльності, мовлення, сенсорики, емоційної та комунікативної сфери, Я-концепції) залежить подальший успішний розвиток підростаючої особистості. Своєчасне виявлення труднощів в процесі розвитку дитини до 3 років дають виключну можливість пом'якшити ті порушення і проблеми, які наявні в розвитку дитини, а в деяких випадках подолати їх, забезпечивши тим самим повноцінний розвиток дитини. Результати наукових досліджень і практики свідчать, що раннє виявлення та рання комплексна корекція труднощів в розвитку з перших років життя дитини дозволяють попередити появу подальших порушень в розвитку вторинної і третинної природи, скоригувати ті труднощі, що вже наявні, в результаті чого знизити ступінь соціальної недостатності дітей з порушеннями в розвитку, досягнути максимально можливого для кожної дитини рівня загального розвитку, освіти, ступеня інтеграції в суспільство. Саме від народження і до 3 років закладається основа для формування особистості дитини, всіх механізмів поведінки. **Усі легкі прояви порушень, за умови відповідної допомоги дитині, з часом проходять.**

Маркери для визначення освітніх труднощів І рівня у дітей раннього віку (від 2 років до 3 років)

Фізичні труднощі	Інтелектуальні (когнітивні) труднощі	Функціональні труднощі			Навчальні труднощі	Соціоадаптаційні труднощі			
		Мовленнєві	Сенсорні	Моторні		Поведінкові	Особистісні	Соціокультурні	Комунікація та взаємодія
Незначні порушення рухових навичок: легкі порушення балансування на ступнях, зниження стійкості тулуба у вертикальному положенні, складно вставити без підтримки з положення на животі і на спині та складно освоює різні комбіновані рухи, легкі порушення формування рівномірного ритм кроку, легкі порушення сили, спритності, окоміру і координації рухів кінцівок і тулуба. Легкі прояви порушення	Незначні порушення розвитку уяви, труднощі у розвитку наочно-образного мислення: у віці 3 років не вміють встановлювати причинну залежність окремих спостережуваних ними явищ. Легкі порушення розвитку процесу узагальнення, на основі якого формуються поняття, порушення виокремлення якостей та властивостей предметів. Легкі порушення формування символічної	Не може зрозуміти слова залежно від ситуації, і не може виконати на прохання прості дії – попросити, показати, «який великий» предмет, піднявши руки вгору, без використання підказки дорослого, не наслідує мову дорослих, не може одним і тим самим словом позначати різні дії, предмети, не вимовляє голосні звуки [а], [у],	Легкі порушення: сприйняття цілісного вигляду предмета (об'єкта); виділення його головних частин і визначення їх властивостей (величина, форма тощо); визначення просторових взаємовідносин частин предмета (вище чи нижче, ліворуч чи праворуч тощо); виділення дрібних частин і визначення їх величини, співвідношен	Легкі порушення: володінням координуваними, цілеспрямованими рухами, дрібною та великою моторикою, складно засвоює координовану спільну діяльність слухового (вухо), зорового (очі) й рухового (руки) аналізаторів, що забезпечує дитині орієнтовну діяльність у незнайомих ситуаціях, розширює її	Гра проста або маніпулятивна, порушення формування предметно – практичної діяльності і як наслідок затримка формування рольової гри. Порушення формування елементарних трудових дій: розставляти на свої місця іграшки, складати їх у коробку, шухляду; розкласти ложки перед обідом тощо; Порушення процесу формування елементарних культурно-гігієнічних навичок:	Незначні прояви порушення розвитку активності та самостійності в діях, розгубленість, ситуативна відмова від ініціативної участі в грі та спілкуванні з дорослими та однолітками, істерики, безпричинний плач, прояви аутоагресії. Легкі прояви порушення формування первинних вольових рис характеру в	Лабільність нервової системи, немотивовані страхи та тривожність (складна сімейна ситуація), надмірна збудливість. Різкі перепади настрою або відсутність емоційного відгуку.	Не вирізняє в соціальному оточенні значущих для себе рідних, близьких людей, не виявляє до них особливу симпатію, прихильність, довіру; не прагне грати разом з дорослими і дітьми, не вдається до контактів з ними (торкається, погладжує); легкі прояви порушення у 3 роки формування образу-Я, знання дитини про себе (дівчинка чи хлопчик; «Я – добрий», «Я – великий»);	Легкі порушення невербальних і вербальних засобів комунікації з оточуючим світом і дорослими, складно виражати доступними засобами згоду чи незгоду, з запізненням формуються позитивні та негативні емоції, не вміє відповідати на запитання, коментувати свої дії.

набуття дитиною навичок складних рухів: складно підніматись сходами, бігати, хода назад ускладнена, легкі порушення вдосконалення функції рівноваги і ротації корпусу, легкі порушення координації рухів під час ходіння, труднощі у вмінні стояти на одній нозі, бити ногою по м'ячу, не значні порушення переступання через низькі предмети, ходити з різним прискоренням (швидко, повільно), повертати в різних напрямках, дріботіти ногами.	(знакової) функції свідомості – здатності дитини подумки уявляти предмет у вигляді образів, символів чи знаків. Проявляються труднощі у засвоєнні предметної діяльності. Легкі порушення дослідження предметів та дій і їх функцій. Порушення зацікавленості предметами та діяльністю оточуючих людей (діти, батьки). Незначні порушення формування конструкторської діяльності. Легкі прояви порушення пам'яті, уваги (стійкості та переключення),	[o], [i] і приголосні [м], [н], [п], [б], [т], [д], [к], [г]; не наслідую мову дорослого, тому складно поповнюється пасивний словник, не розуміє (є труднощі) значення дієслів (ходи, сядь, встань, візьми, принеси, пити), складно розвиваються зв'язки між предметами, діями та словесними відповідниками; слова набувають узагальненого характеру, коли одне слово одночасно означає	ння, розташування тощо; повторне цілісне сприйняття предмета; Легкі порушення порівняння: порівнюваня предметів або частин одна з одною; накладення предметів один на один або прикладання одного до іншого; обмацування предметів; групування предметів за формою, кольором або іншими ознаками; послідовний огляд і опис виділених ознак предмета. Незначні порушення зорових	пізнавальну діяльність; Легкі порушення розвитку тонусу м'язів рук, розвиток координації, узгоджених рухів рук. Незначні прояви порушення формування різних видів захвату предметів, тобто вміння дотягувати ся до предмета, брати і утримувати його, а також вміння ним маніпулювати та класти на місце; Легкі порушення стадії форми	прагнення самостійно одягатися, роздягатися, їсти, тримати ложку, користуватись серветками; вимиватися, витиратися, причісуватися, вставати і сідати за стіл, переносити речі з одного місця в інше.	процесі оволодіння цілеспрямованими діями з предметами (вміння не відволікати ся від поставлено го завдання, доводити його до завершення, прагнути до отримання позитивного результату тощо).	формується ставлення до себе ("гордість за власні досягнення"); не сформована ситуативно-ділова форма спілкування з дорослими. Порушений розвиток емоційно-практичної форми спілкування з однолітками, не виникає співпраця. Легкі порушення у формуванні елементарних правил культурної поведінки (дякує за послугу, допомогу, просить про послугу); складно орієнтується в поняттях «добре» і «погано».	
---	--	---	---	--	--	---	--	--

	мислення (класифікація, узагальнення).	декілька понять, не може інтонацією об'єднати в одному висловлюванні спочатку два, потім три слова, між якими немає грама тичного зв'язку, легкі порушення формування фразового мовлення. Бавлячись іграшками, активно не використовує мову. Розглядаючи ілюстрації, не називає предмети, зображені на малюнках. Мовлення не витісняє міміку та жести.	відчуттів: світлочутливості, легкі порушення сприйняття кольорів, координації між зоровим сприйняттям предмета і рухом до нього, здатності відрізнити нове явище від первинного, складно розрізняє різні кольори і форми, реагує на зміну кольору, відтінку, звуку, форми, траєкторії руху. Легкі прояви порушення слухової чутливості: порушення диференціювання звуків, інтонації та джерела звуку.	вання праявного захвату предметів: спочатку формується долонний захват (необхідне відведення великого пальця та кінцевих фаланг інших), потім «щипцевий» (участь трьох пальців), і в останню чергу формується «пінцетний» захват (участь двох пальців).						
--	---	---	---	--	--	--	--	--	--	--

Маркери для визначення освітніх труднощів II рівня у дітей раннього віку (від 2 років до 3 років)

Фізичні труднощі	Інтелектуальні (когнітивні) труднощі	Функціональні труднощі			Навчальні труднощі	Соціоадаптаційні труднощі			
		Мовленнєві	Сенсорні	Моторні		Поведінкові	Особистісні	Соціокультурні	Комунікація та взаємодія
Порушується послідовність розвитку рухів, примітивні рухові рефлекторні реакції не редукуються, а навпаки, активуються, що призводить до формування патологічних поз і протидіє розвитку нормальних статичних функцій. Спастичність домінує у м'язах-розгиначах і привідних м'язах нижніх кінцівок. У дитини в	Розсіяна нестійка увага; Структура мислення характеризується труднощами в узагальненні явищ, уявні процеси протікають в сповільненій формі, мотивація слабо виражена, абстрагування від ситуації ускладнено. Визначення відмінностей предметів один від одного також ускладнюється через неможливість виявлення їх основних властивостей і ознак. Здатність до класифікації сильно	Відсутні белькотіння, звуконаслідування, жестикуляція. Часто малюк використовує руку мами чи іншої людини, щоб виконати якусь маніпуляцію. в мові багато вигаданих слів та висловів; багаторазово цитує одні й ті самі уривки з книг чи реклами; відсутні реакції дитини на звук, гуління і агукування, відсутні перші повторні склади, ма-ма, ба-ба, спроби повторювати	Знижений зір та слух (наявність окулярів, слухових апаратів або КІ). Відсутній подив та реакції на звукові, слухові та тактильні стимули, реагують повільно та після частих повторень. Ще в двомісячному віці: не сліdkують очима за предметом, що рухається, не повертають голову в бік мами та ніяк не	Любить крутитися на місці чи захоплюється предметами, що крутяться довгий час, не реагує на зовнішні стимули. Має обмежене коло уподобань, напр., любить бавитися лише одним (часто незвичним) предметом, часто і багаторазово складає в ряд свої іграшки і т.п. Дитину важко зупинити, відволікти	Дитина використовує для гри неігрові предмети, часто заціклюється на дрібницях (наприклад, дивиться годинами на кільця); гра не має мети та сюжету – предметно – маніпулятивна, одноманітна, збіднена на використанні матеріалів та предметів. Дитина надмірно захоплюється	Дивність в поведінці дитини: вона не хоче гратися з іншими дітьми, вередує з будь-якого приводу; не реагує на власне ім'я; не ділиться своїми успіхами з мамою; не дивиться в очі та не шукає схвалення своїм вчинкам; уникає дотиків, обійм, не хоче сидіти на руках навіть у батьків; щоб заспокоїтись,	Характерним є підвищена емоційна збудливість, лабільність настрою (ейфорія, лякливість, образливість). виявляються надмірна вразливість, прогресуюче відчуття неповноцінності та безпорадності, що призводить до розвитку патологічних рис характеру, зазвичай, дефіцитарного типу (замкнутість) або гіперкомпенс	Відсутні елементарні побутові навички: пити з чашки, вмиватися, мити руки; в 3 роки малюк занадто залежний від мами, не виникає сепарації та не має прагнення робити щось самотійно; про себе дитина говорить в третій особі; Дотримується одноманітності в режимі дня, послідовності маніпуляцій з предметами; нездатність до самообслуговування (невміння чистити зуби, зав'язувати шнурки, одягатися).	Не розуміє зверненої до неї мови, вимовляє слова не за значенням. не копіює поведінку батьків; не наслідує інтонації, слова, дії; Має дуже обмежене коло зацікавлень; Погано переносить присутність поруч іншої людини; Не реагує емоційно на присутність поруч когось іншого (наприклад, іншої дитини, близького родича). Дитина не наслідує ігри

положенні лежачи ноги зазвичай витягнуті. При спробі надати дитині вертикального положення її ноги перехрещуються і формується опора на носки. У зв'язку з постійним гіпертонусом привідних м'язів стегна ноги дещо зігнуті в кульшових суглобах і ротовані досередини. Під час ходьби зі сторонньою допомогою дитина здійснює танцювальні рухи, повертаючи тіло до провідної	ускладнена або відсутня, не може згрупувати об'єкти за основними ознаками, фантазія погано розвинена, значні порушення формування конструкторської діяльності. Прояви стійкого порушення пам'яті, уваги (стійкості та переключення), мислення (класифікація, узагальнення). Вправи та завдання дитина виконує після частих та багаторазових повторень інструкції та потребує більше часу на виконання завдання, після цього завдання виконує без помилок.	звуки тварин після року. Дитина починала говорити, а потім перестала. Механічно повторює почуті слова, напр., висловлювання з телепрограм. Повторює їх багаторазово. Повторює у відповідь останні слова звертань на її адресу. Відсутність належної невербальної комунікації в річному віці (неадекватна мова тіла, відсутня усмішка, порушений зоровий контакт, тілесний та ін.) Затримка мовленнєвого	реагують на її появу в полі зору, під час гри сортує предмети за кольорами, вибудовує їх в рядки. Складно розрізняє кольори, може плутати схожі один на одного предмети на зображенні. Сприйняття звукове, потрібно багато часу, щоб дізнатися знайоме зображення, порушення порівняння: порівнювання предметів або частин	від однакових, повторюваних дій чи фраз. Прив'язується до незвичних речей, любить бавитися стрічками, камінцями, паличками чи волоссям і т.п. Порушення здатності виконувати цілеспрямовані рухи, здатність упізнавати предмет. Виразні порушення розвитку тонусу м'язів рук, розвиток координації, узгоджених рухів рук. Значні прояви порушення	ся числами, датами, окремими предметами, якоюсь однією темою. Дитина не вміє бавитися іграшками за призначенням (а натомість, напр., викладає їх у ряди), відсутня уявна гра (тобто, для прикладу, бавитися кубиком немов машинкою і т.п.) Надмірна прив'язаність до одного предмету чи іграшки.	малюк може розхитуватися з боку в бік, обіймати себе за плечі; все нове може викликати істерики; гіперактивність, непосидючість; стереотипні рухи, кружіння на одному місці, підстрибування. Дитина має стереотипні рухи, наприклад, клацання пальцями, крутіння головою, розгойдування. Протестує проти змін у навколишньому середовищі чи в способі життя (напр.,	аторного фантазування. Формуються різноманітні вегето-судинно-вісцерально-обмінні порушення: зригування, блювання, біль у животі, закрепи, відчуття голоду, спраги, порушення ритму сну. Є надто чутлива до зовнішніх подразників (звуки, дотики тощо); Надмірно боїться різних звуків (напр., шуму потяга), часто закриває при цьому долонями очі, вуха. Не любить, щоб	інших дітей, поведінки батьків. Виявляє відсутність інтересу до гри з однолітками.
---	---	---	--	---	--	---	--	--

ноги. М'язи можуть бути дуже тугими (спастичними) або надмірно розслабленими (гіпотонічними). Через підвищення тонусу кінцівки можуть знаходитися у незвичному та невідповідному положенні. Рухи можуть бути незвично різкими, раптовими або повільними та хробакоподібними. Вони можуть бути неконтрольованими або безцільними.	розвитку (жодного слова в 16 міс., немає фраз із двох слів у 2 роки). Регрес мовленнєвого розвитку. Дитина не використовує невербального спілкування для того, щоб вказати на свої потреби (напр., вказати пальцем на пляшку з напоєм), словниковий запас, як активний, так і пасивний збіднений.	одна з одною; накладення предметів один на один або прикладання одного до іншого; обмацування предметів; групування предметів за формою, кольором або іншими ознаками; послідовний огляд і опис виділених ознак предмета.	формування різних видів захвату предметів, тобто вміння дотягуватися до предмета, брати і утримувати його, а також вміння ним маніпулювати та класти на місце.		проти зміни меблів у помешкання чи зміни маршруту).	до неї торкались, обіймали, гладили по голові. У дітей переважають риси емоційно-особистісної незрілості. Прояви стійкої астенії, яка знижує загальний фізичний і психічний тонус дитини, робить її млявою, нерішучою, безініціативною, капризною, боязкою, несприйнятливою до різноманітних уражень.		
--	---	---	--	--	---	---	--	--

Маркери для визначення освітніх труднощів III рівня у дітей раннього віку (від 2 років до 3 років)

Фізичні труднощі	Інтелектуальні (когнітивні) труднощі	Функціональні труднощі			Навчальні труднощі	Соціоадаптаційні труднощі			
		Мовленнєві	Сенсорні	Моторні		Поведінкові	Особистісні	Соціокультурні	Комунікація та взаємодія
Затримка досягнення таких результатів розвитку як контроль голови, перевертання, дотягання до предметів рукою, сидіння без підтримки, повзання чи хода. Утримання «дитячих» чи «примітивних» рефлексів, які мають зникати через 3-6 місяців після народження. Переважне використання однієї руки (праворукості або ліворукості) до віку 18 місяців. Це свідчить про слабкість чи	Проявляється інертність у мисленні; нестійка увага; порушення сприйняття; розбалансованість координації; незграбність; знижений обсяг пам'яті; складні порушення зорової і слухової пам'яті, важко запам'ятовує нові отримані знання, повільно їх освоює на практиці, мала активність. Матеріал вимагає багаторазового повторення для запам'ятовування, не пов'язані між собою слова запам'ятовують дуже довго,	Не викорис-товує жестів, міміки при спілкуванні. Перші слова вимовляють-ся лише у 2-3 роки. У вимові дитина часто заміняє звуки, повторює звуки та склади, пропускає фонему й об'єднує частини різних слів. Труднощі з повторенням запропонованих звуків, складів, слів, фраз; агроматичність та ре-	Знижений зір та слух (наявність окулярів, слухових апаратів або КІ без попередньої розв'язкової роботи). Незграбність; порушення дрібної моторики: проблеми з застібанням гудзиків або зав'язуванням шнурів ки, несформований захват, складно утримує предмети різної величини. Не розрізняє кольори та форму предметів.	Нерозвиненість моторики пальців рук; не грає з піском та дрібними предметами. Не пересипає дрібні предмети, не перестає ляє, не зіставляє предмети між собою. Не потрапляє в отвори. Не складає кубики та пірамідку навіть після багаторазової допомоги. Порушення синхронності та	Коротка тривалість продуктивної роботи, постійно відволікаються. Не можуть утримувати увагу та зосередженість на ігровій діяльності, змінюють предмети. Не доводять почату гру до завершення, гра постійно має маніпулятивний характер, переважає просте кидання предметів, хаотичні рухи предметами, безцільні дії, навіть після допомоги дитина продовжує свою гру. Викидають	3 місяці – дитина не посміхається; 6 місяців – не протягує ручки, не проситься, щоб її взяли; 7 місяців – не шукає джерело звуку; 10 місяців – нема елементів імітації, наслідування («Гусі-гусі» тощо) Поведінкові прояви безпосередні, емоційні, не вміють керуватися правилами	Дитина не встановлює зоровий контакт, або ж встановлює зоровий контакт у незвичний спосіб (напр., дивиться скоса чи наче крізь вас). Виявляє значно менше цікавості, ніж очікувалося б, до того, що відбувається навколо. Постійно	Потребує точного дотримання встановлених ритуалів, різко реагує на будь-які зміни (наприклад, наполегливо вимагає дотримуватись однакової послідовності дій, купуючи щось у крамниці, або ж їсти лише з певного посуду, вдягатися лише у визначений одяг, ходить постійно тією самою дорогою тощо), спостерігають порушення в галузі	Небажання та страх спілкування з незнайомими людьми; відсутність навичок взаємодії з однолітками. Відмова комунікувати з однолітками. До негативного впливу самої хвороби часто додається й негативний вплив умов виховання. Оскільки діти ростуть в умовах режиму, що їх оберігає, гіперопіки, у них ускладнене

патологічний м'язовий тонус однієї сторони. Скелетні деформації: вкорочення кінцівки, перекіс тазу та формування складних проявів сколіозу, рухи в суглобах стають тугими, з обмеженою амплітудою рухів – це спричиняється нерівномірним тиском (зусиллям) на суглоб різних м'язових груп за рахунок зміни їх тону та сили. Судоми – фізичні прояви судом можуть бути частково замаскованими патологічними мимовільними рухами. Спостерігаються гіперкінетичні прояви (хореїчні гіперкінези, торсійна	після чого швидко забуваються і не можуть бути відтворені. Поручена концентрація уваги. Її стійкість та переключення, може адекватно і правильно сприймає навколишнє, чує і розуміє всі вказівки старших, проте не може виконувати їхні інструкції через імпульсивність. Дитина не може довго втримати увагу, помиляється при виконанні завдань; швидко і часто переключається, дуже легко відволікається; не може дотримуватися певних правил, інструкцій; як ніби не чує звернення до	дукованість фраз; бідність словникового запасу. Дитина не може асоціювати звукове позначення з образом, представленим візуально, перед нею, не розуміє мову, хоча прекрасно її чує. Дитина може погано сприймати звернену до неї мову; дитина міняє місцями звуки в найпростіших словах; з'єднує кілька слів в одне; часто виникає гугнявість голосу. Мовлення стає повільним, гучним	Не використовує предмети за призначенням, порушено цілісне сприйняття зорових об'єктів – на зображенні орієнтується лише в деяких предметах, складні порушення розвитку зорово - моторної координації; не вміє та не вчиться фіксувати погляд на предметі, утримувати вкладену в руку іграшку. Не вміє впізнавати предмети на відстані, не виконує різні маніпуляції з ними за вербальними інструкціями,	координованості рук, складні порушення формування різних видів захвату предметів, тобто вміння дотягувати ся до предмета, брати і утримувати його, а також вміння ним маніпулювати та класти на місце; не вміє довільно брати предмети руками, утримувати та перекладати, слідувати за своїми діями, не вміє грати обома руками.	іграшки ще до того, як встигли їх розглянути. В ситуаціях, що вимагають статичного положення, встає, ходить, бігає; хаотична рухова активність: бігає, крутиться без певної мети; не може грати в тихі спокійні ігри; постійно знаходиться в русі, ніби заведена; в основі предметно-маніпулятивної діяльності не відбувається закріплення зв'язків між словом, предметом та дією.	поведінки. Виникають стійкі типи емоційного реагування: в одних дітей спостерігаються агресивність, непослідовність, необдуманість та імпульсивність дій, в інших – нерішучість, плаксивість, різні страхи, гіперактивність та імпульсивна поведінка, якщо стомлюється – не займається спокійним видом діяльності, не засинає самотійно, а впадає в істеріку.	бавиться сама, перебуває наче у своєму власному світі. Часта зміна настрою. Порушення сну та апетиту. Перевага певним харчовим продуктам, стійкі реакції протесту, часті фобії, безпричинні істерики та перепади настрою, проявляються суперечливі сторони характеру – імпульсивність межує з пригніче	соціальної адаптації; дитина боїться гучних звуків; погано володіє навичками самообслуговування, капризна, нетерпляча, не привчена до співпереживання й самообмеження і відмовляється виконувати правила та норми.	формування позитивних якостей особистості, коло їх спілкування обмежене, недостатність сенсорного досвіду відображається на поповненні уявлень про довкілля, часто заважає іншим, втручається в розмови, ігри, може проявляти нав'язливість відносно однолітків і незнайомих дорослих. Може бути занадто емоційною або навіть агресивною, що ускладнює спілкування і встановлення дружніх
---	---	---	--	--	--	---	--	--	---

дистонія, міоклонії, гемібалізм, тремор), розлади координації рухів, патологічні синкінезії. Нерідко спостерігаються епілептичні напади, м'язова слабкість виражається в невмінні дитину повзати, сидіти, самостійно вставати. Порушення в будові тіла, голови, обличчя.	неї; важко самоорганізовується (при грі); ухиляється від завдань, що вимагають тривалої концентрації.	або ж дуже тихим і млявим. Паралельно відзначаються порушення ритму дихання під час розмови і при мовчанні, іноді буває скандування і окремі недоречні вигукуювання. Мовлення стає вкрай невиразним, приголосні звуки дуже схожі між собою. Часто говорить в ніс, шепоче або взагалі не видає звуків, а лише розкриває рот.	може тривалий час тримати предмет у руці, не виконуючи ніяких рухів, і, відповідно, не може визначити його форму, величину, виділити його частини.				ністю, а замкнутість з активністю.		контактів.
--	---	---	--	--	--	--	------------------------------------	--	------------

Маркери для визначення освітніх труднощів IV рівня у дітей раннього віку (від 2 років до 3 років)

Фізичні труднощі	Інтелектуальні (когнітивні) труднощі	Функціональні труднощі			Навчальні труднощі	Соціоадаптаційні труднощі			
		Мовленнєві	Сенсорні	Моторні		Поведінкові	Особистісні	Соціокультурні	Комунікація та взаємодія
Обмеження руху у верхніх і нижніх кінцівках; контрактури суглобів, не набувають навичок самостійної ходьби, часті судомні напади або мінливість м'язового тону, яка призводить до незграбності рухів.	Порушення дії дитини з предметом, складно формується предметна діяльність, предмет використовується відповідно до його функціонального призначення. З'являється «польова поведінка», яку можна сприйняти за інтерес до навколишнього предметного світу: діти хапають в руки все, що потрапляє в їх поле зору, але зараз же залишають ці предмети, не проявляючи інтересу ні до їх властивостей, ні до призначення. Не співвідносить один предмет у відповідність з іншим або одну частину предмета у відповідність з іншого, спираючись на які-небудь	Обмеження рухів лицьових м'язів. Зміна тональності голосу (різкий і нетривалий). Порушення ритму дихання. Зміна швидкості мовлення. Проблеми з жувальної функцією, порушується вимова так званих какумінальних приголосних, котрі утворюються при підняттю і злегка загнутому вгору кінчику язика (ш, ж, р), замінюються іншими передньоязиковими приголосними, найбільше часто дорсальними, при вимові яких передня частина спинки язика піднімається горбом до неба (с, з, с', з', т, д, н). Важкими для вимови є й апікальні приголосні, що утворюються при	Значні порушення підбору і з'єднання предметів за їх формою, величиною, кольором, розташуванню в просторі, низька реакція або її відсутність на зорові та слухові подразники. Не сформована не зорове співвіднесення властивостей предметів (зорова орієнтування). Стає можливим цілеспрямований вибір	Важкі порушення здатності маніпулювати дрібними предметами, передавати об'єкти з рук в руки, а також виконувати завдання, що вимагають координованої роботи очей і рук. Порушена синхронізація рук і пальців – з очима. Рухи або хаотичні або монотонні, одноманітні. Не може опанувати такими діями як:	Не формуються самостійно предметна і інші види дитячої діяльності – гра, малювання, початки трудової діяльності. Не фокусується на завданні, предметі, іграшках. Переважає відсутність інтересу до предметів взагалі або наявне маніпулювання одним предметом тривалий час.	Проявляється повторювана поведінка з метою аутостимуляції; не реагують на появу цікавого об'єкта (тварини, літака і ін.). Типова реакція на нових людей – уникнення, яке подібне до крайнього ступеня сором'язливості. Відсутній погляд «очі в очі». Періодична, неприродна поведінка часто зустрічається	Зовсім не спілкується з оточуючими, не відгукується на своє ім'я. Бурхливо реагує на низькі шуми або високі шуми. Прояви аутоагресії, ехोलалії. Ці прояви формуються швидко і стають стійкими в проявах. Порушення слуху, наявність фобій, невротичних реакцій, збудження або навпаки інертність, ступор. Або	Прояви у: агресії при спробі контактувати; в уникненні зорового контакту; в бурхливій реакції, дратівливості, емоційної напруги при попаданні в невідому ситуацію; у відсутності розуміння загрози і оцінки ситуації, прийнятих соціальних правил та норм. Не наслідують і соціальні	Відсутність емоційної відповіді на емоцію та спілкування батьків, не контактує з оточуючими, не реагує на інших дітей та дорослих або реагує відмовою та протестом. Відмова від контакту з матір'ю з перших днів життя.

ознаки, властивості предметів. Наприклад, щоб закрити коробочку, потрібно підібрати до неї кришку за величиною і за формою. Не сформований інтерес до зовнішнього вигляду кожного предмета, а й бажання з'ясувати його призначення і спосіб вживання (орієнтування типу «Що цим можна робити?»). Прояв неадекватних дій з предметом. Неадекватними діями називаються такі дії, які суперечать логіці вживання предмета, вступають у конфлікт з роллю предмета в предметному світі. Наприклад, коли дитина одягає на стрижень пірамідки спочатку ковпачок, а потім намагається нанизувати колечка; стукає лялькою по	зближенні або смиканні кінчика язика з верхніми зубами або альвеолами (л). Може порушуватися також вимова приголосних за способом їхнього утворення: зімкнених, щілинних і дрижачих. Найбільше часто – щілинних (л, л'). Характерно вибіркове підвищення м'язового тону, головним чином у м'язах кінчика язика, що ще більш обмежує його тонкі диференційовані рухи. Порушується темп і плавність цих рухів, що виявляється в повільній вимові передньоязикових звуків і складів, вимова приголосних звуків, особливо шиплячих і африкатів. Порушення артикуляції непостійні й	предмета за зразком – спочатку за формою, величиною, потім за кольором. Не накопичується запас уявлень про властивості предметів (образи сприйняття). Можливий низький рівень розвитку слухового сприйняття, насамперед фонематичного слуху. Не встановлюють зв'язків між предметами для досягнення мети, не доступне вирішення задач за	складання пірамідки, великої мозаїки, пазлів, об'ємних фігур, не використовує шнурівку, нанизування, не діє за аналогом та зразком. Не виконує завдання з допомогою та після частих повторень. Не сформований вказівний жест. Не використовує підтримку та допомогу дорослого.	ся і має вид як багаторазове: кружляння навколо своєї осі; рух по одному маршруту; розгойдування там, де рух ніяк не пов'язаний з ситуацією і виникає спонтанно. Або дитина може бути: непосидюча, проявляє постійну надмірну активність, не може всидіти на одному місці, не буде робити те, що не цікаво.	бувають дратівливіми, запальними, емоційно нестійкими.	та гігієнічні навички, протестує проти них. Має свої ритуали та стереотипну поведінку.	
---	---	--	--	---	---	---	--

столу; в маленький гараж намагається засунути велику машинку і т.п. У даному випадку відсутня пізнавально-орієнтовна діяльність. Відсутність цілеспрямованої діяльності, вербальне (словесне) позначення мети за відсутності її досягнення, байдужість до результату своєї праці, неадекватні дії, немає навіть видимості цілеспрямованої діяльності – вони скидають іграшки на підлогу по одній або все відразу, не розуміючи мети завдання.	неоднозначні. Пошук потрібного артикуляційного укладу в момент мовлення уповільнює її темп і порушує плавність. Відзначаються труднощі відчуття і відтворення певних артикуляційних укладів. Спостерігається недостатність лицевого гнозису: є труднощі в чіткій локалізації точкового дотику до певних ділянок обличчя, особливо в області артикуляційного апарата.	допомогою зовнішніх орієнтованих дій, шляхом проб і здогадок, порушення - наочно-дієвого мислення. Дії з образами предметів (наочно-об'єктного мислення) не формуються для обмеженого кола завдань.						
--	---	--	--	--	--	--	--	--

Маркери для визначення освітніх труднощів V рівня у дітей раннього віку (від 2 років до 3 років)

Фізичні труднощі	Інтелектуальні (когнітивні) труднощі	Функціональні труднощі			Навчальні труднощі	Соціоадаптаційні труднощі			
		Мовленнєві	Сенсорні	Моторні		Поведінкові	Особистісні	Соціокультурні	Комунікація та взаємодія
Відрізняється низьким м'язовим тонусом, порушеннями координації рухів. Типовий є інтенційний тремор (невимушені ритмічні тремтіння чи коливання тіла, або його окремих частин.), дисметрія, атаксія (порушення координації довільних рухів, що може проявлятися важкими порушеннями ходи, рухів рук і очей, порушення рівноваги при стоянні, нечіткість, неузгодженість й надмірність рухів, або відсутність координації рухів, нездатність судити про відстань або	Збіднені або не сформовані поняття про оточуючий світ. Такі діти відчувають труднощі при здійсненні будь-яких мисленнєвих операцій. Найскладнішою для них є здатність опанувати причинно – наслідкові зв'язки, робити висновки, знаходити схоже та відмінне, концентрувати увагу та перемикаються,	Не з'являються звуконаслідування та перші слова. Не реагує на своє ім'я, не дивиться в очі; не використовує звуки або жести для спілкування; ускладнене розуміння зверненої до дитини мови. Особливо важким є рух висунутого язика вгору зі загинанням його кінчика до носа. При виконанні руху видно підвищення м'язового тонусу, пасивність кінчика язика, а також виснажливості руху, порушується вимова найбільш складних за артикуляцією передньоязикових	Не реагує на зорові та слухові або слухові подразники. Частіше спирається на власне відчуття дотику і кінестетичне сприйняття, крім того, можливий значний компенсаторний розвиток нюху, часто має порушення смаку та нюху,	Грубі порушення розвитку дрібної моторики або загальна тотальна нерозвиненість. Дитина не оволодіває елементами навичками навіть після цілеспрямованої допомоги фахівця. Не утримує предмети, відсутній або слабо розвинений захват, не реагує на розміри	Відсутня і не формується типова гра. Не наслідують ігрові дії дорослого, не повторює і не цікавиться іграшками та не вміння використовувати іграшки за призначенням, нові іграшки або ігнорує або кидає, розбиває, ламає. Предмети використовують для маніпулювання або не	Прояви: імпульсивної поведінки, проблема з емоційною регуляцією, тривожна поведінка, уникаюча поведінка, зниження/підвищення рівня активності; плаксивість, різка зміна настрою; спостерігаються немотивовані напади агресії, крик, істеричні напади,	Проблеми з когнітивними, достатньо контролювати роботу цих м'язів, будуть мати проблеми зі смоктанням, питтям, з прийомом їжі та контролем виділення слини, часто розвивається слинотеча. Такі діти досить часто погано себе почувають, у них проявляється нудота, блювання, головокружіння, порушення сну, приступи ларингоспазму та загальна	Інтереси обмежуються задоволенням фізіологічних потреб, самообслуговування можливе лише частково. Інколи не контролює елементарні фізіологічні функції організму. Не розуміє як використовувати певні речі; не розуміє соціальні норми; не усвідомлює	Дитина не радіє поверненню близької людини, не наслідують міміку та дії дорослого, не впізнає людей на світлинах, не розвиваються комунікативні навички, не реагує на однолітків, оточуючі звуки, не використовує жести для комунікації при повній відсутності мови

масштаб, недостатність амплітуди цілеспрямованих рухів, втрата відчуття відстані, чіткості рухових дій.) Часті судоми. Не можливість виконувати довільні рухи. Проявляти активність. Пересуваються лише за допомогою дорослого, потребують часу для виконання завдань і певних вправ (елементарних, простих дій).	постійно відволікається, має розсіяну увагу; порушення тактильного сприймання призводить до бідності уявлень про властивості предметів, не формується мотивація через те, що знижена пізнавальна діяльність.	звуків, поєднуючись з викривленою вимовою й інших груп звуків, порушеннями дихання, голосу, інтонаційно-мелодійної сторони мовлення, часто - слиновиділенням. Можливі в'ялі паралічі м'язів губ, що призводять до порушення і нечіткості артикуляції губних звуків.	тому їсть усе, що трапляється під руку. Не реагує на відмінності в кольорі, об'ємі, формі предметів.	предмета, не складає предмети вертикаль но один за одним або горизонталь но, не складає кільця та не розуміє дії за зразком або аналогом при грі з дорослим.	використо вує взагалі. Під час гри не реагує на допомогу. Розгойдуєть ся або завмирає на місці.	або повна відсутність реакцій на дорослого або соціальне оточення.	слабкість. Порушення емоційно-вольової сфери найчастіше проявляється наявністю різноманітних страхів. Через прояви страхів дитині важко адаптуватись до зміни оточення.	послідовність дій.	(мутичні прояви). Уникає контакту з іншими.
---	--	---	--	--	---	--	---	--------------------	---

Маркери для визначення освітніх труднощів у дітей дошкільного віку (3-6 років)

Дошкільний вік – це вік колосального впорядкування чуттєвого досвіду дитини, розвитку спеціальних людських форм сприймання і мислення, виникнення елементів довільної уваги і пам'яті, бурхливого розвитку уяви. У дошкільному віці відбувається зниження порогів всіх видів чутливості (зокрема, зорової, слухової і шкірно-дотикової). Відбувається розвиток гостроти зору, фонематичного слуху, розвивається здатність дитини розрізняти кольори та їхні відтінки. У цьому віці сенсорний розвиток відбувається під впливом спеціального навчання, в процесі якого діти оволодівають сенсорними еталонами. Сенсорні еталони – це виділені людством спеціальним чином розчленовані зразки предметів оточуючого світу, кольори спектру, геометричні фігури, музичні ноти. У дошкільному віці домінує мимовільна пам'ять, проте, під впливом гри, продуктивної діяльності, праці та навчання розвиваються елементи довільної уваги. У дошкільників домінує мимовільна, образна пам'ять, але поступово починають виникати елементи довільної, смислової словесно-логічної пам'яті. Випадки порушення психічного розвитку дитини дошкільного віку призводять до виникнення багатьох психологічних проблем і негативно впливають на її соціально-психологічну адаптацію. Характерними для даного віку є наступні труднощі: труднощі, пов'язані з розумовим розвитком (неуспішність, погана пам'ять, порушення уваги, труднощі в розумінні навчального матеріалу тощо); поведінкові труднощі (некерованість, грубість, брехливість, агресивність тощо); емоційні і особистісні труднощі (понижений настрій, підвищена збудливість, часта зміна настрою, страхи, дратівливість, тривожність тощо); труднощі спілкування (замкнутість, неадекватні претензії на лідерство, підвищена вразливість тощо); неврологічні проблеми (тіки, нав'язливі рухи, підвищена стомлюваність, порушення сну, головні болі тощо). **Усі легкі прояви порушень, за умови відповідної допомоги дитині в ЗДО наявними фахівцями (практичний психолог, вчитель – логопед тощо), з часом проходять.**

Маркери для визначення освітніх труднощів I рівня у дітей дошкільного віку (3-6 років)

Фізичні труднощі	Інтелектуальні (когнітивні) труднощі	Функціональні труднощі			Навчальні труднощі	Соціоадаптаційні труднощі			
		мовленнєві	сенсорні	моторні		Поведінкові	особистісні	соціокультурні	комунікація та взаємодія
Незначні порушення опорно-рухового апарату, які не призводять до ускладнень в навчанні та розвитку діяльності (плоско-вальгусна деформація стоп, плоскостопість легкого ступеня, порушення ОРА тощо). Тимчасові порушення функціонування (переломи, струс мозку, пошкодження хребта,	Тимчасові, непостійні, короткотривалі, ситуативні, незначні порушення пам'яті, уваги, мислення. Поодинокі, незначні труднощі у сприйманні навколишнього середовища: уявлення дитини неповні, не точні. Короткотривалі, ситуативні, незначні порушення уваги.	Наявність незначних, поодиноких особливостей функціонування мовлення, які можуть бути присутні в різних проявах: 1) <i>труднощі вимови одного чи більше звуків</i> , недостатньо чітка та чиста за звучанням вимова звуків; 2) <i>недосконалість словника за якістю</i> , недостатнє і неточне	Порушення зору, слуху, опорно-рухового апарату, які усуваються корекційними засобами та не перешкоджають розвитку і навчанню дитини в групі та спілкуванню з однолітками. Не відбувається перехід від застосування предметних зразків, які є результатом особистого сенсорного досвіду, до використання	Легкі прояви порушення здатності виконувати тонкі й точні рухи. Не значні труднощі у таких процесах: ловити м'яч однією рукою, ходити боком по лавці, стрибати на місці, чергуючи ноги, стрибати з розбігу в	Незначні прояви порушення у формуванні стійкого інтересу до ігор, не з'являються улюблені ігри й ролі, дитина не навчається грати в ігри з усе більш змістовним сюжетом, які краще відтворюють життя навколишніх людей. Ускладнення видів ігор не відбувається,	Короткотривала, несистематична емоційна збудженість та емоційна вразливість. Можливі прояви вікової кризи, агресивності, пасивності, рухова розмальованість, імпульсивність, сором'язливість, знижена самооцінка,	Порушений емоційним фон сприйняття; проявів емоцій по ланцюжку «бажання, уявлення, емоція»; складно керовані емоційні процеси; дитина не намагається передбачити майбутній результат і те, як його цінять, пе	Тимчасові, несистематичні труднощі соціальної адаптації та комунікації. Не виникає потреба в ситуативно-діловому співробітництві з однолітками; змістом спілкування не стає спільна ігрова діяльність; не виникає потреба у визнанні та повазі однолітків. Не сприймає себе та іншого як цілісну особистість, не використовує мову як засіб спілкування. Труднощі у послідовності	

оперативні втручання тощо).	Під час навчання спостерігаються незначні труднощі при розподілі уваги, дитина не відразу переходить від одного виду вправ до інших, їй потрібен час. Має тимчасові, непостійні, короткотривалі, ситуативні, незначні порушення пам'яті. Поодинокі труднощі, які можуть проявлятися в недостатньому повному усвідомленні поставлених завдань, спричиненому наявністю	використання лексичного значення слова; 3) <i>незначні труднощі узгодження слів у словосполученнях, реченнях або добору правильної форми слова; 4) недостатність інтонаційне забарвлення усного мовлення; 5) темп мовлення може бути дещо прискорений або уповільнений, ритм скандований та нерівномірний. Незначні труднощі під час навчання</i>	загальноприйнятих сенсорних еталонів – вироблених людством уявлень про основні варіанти кожного виду властивостей і відношень (кольорів, форм, розмірів предметів, їх розташування у просторі, висоти звуків тощо). Порушення у розрізненні співвіднесеності між предметами (один предмет за іншим, перед іншим, зліва, справа від нього, між іншими предметами тощо). Складно формується уявлення про простір, що не залежить від місцезнаходження дитини, точки відліку. Легкі порушення: розрізнення геометричних	довжину й висоту; легкі порушення виразності, плавності і точності рухів, дрібної та великої моторики. Тіки – стереотипні, ненавмисні, швидкі, неритмічні дії, що супроводжуються видимим рухом чи звуковим феноменом, але не виразні і не стають на заваді виконання завдань під час занять.	але за допомогою відповідного навчання і дитина переходить на етап розвитку більш складних ігрових видів діяльності. Легкі труднощі у формуванні художньої діяльності, яка диференціюється на малювання, ліплення, конструювання, виготовлення аплікацій, танці, заняття з музики,	не впевненість в собі, пригніченість, ізолятивність від світу, переважає кривляння, демонстративні форми поведінки, перестає дотримуватися звичних норм поведінки. Несистематичні труднощі під час побудови взаємин з однолітками	реважають афективні реакції, порушена здатність оцінювати свою поведінку. Інколи не може виражати почуття, застосовуючи різну інтонацію і міміку. Складно освоюють соціальні форми прояву почуттів; порушують формування вищих почуттів (естетичні, моральні, інтелектуальні).	тичних родин, представники національних меншин та ін.) Порушення у формуванні нових навичок: не може самотійно вдягатися, не може підтримувати певний порядок у певному місці, не завжди розуміє значення встановлених правил поведінки, не вміє	говоріння; врахуванні досвіду, вмінь, інтересах і потребах співрозмовника; уникнення домінування в розмові і перебивання співрозмовників; не проявляють уваги та готовності продовжити спілкування невербальними засобами (поглядом, жестом тощо). Легкі порушення формування мовленнєвих засобів, що знижує рівень спілкування, сприяє виникненню психологічних особливостей, породжує специфічні риси загальної і мовленнєвої поведінки, призводить до зниження
-----------------------------	--	---	--	---	--	---	--	--	---

неуважності, розгальмованості, гіперактивності, імпульсивності. Спостерігаються незначні труднощі в монологічному зв'язному мовленні. Дитина вміє підтримати тему розмови, відповідає на запитання, проте їй складно поставити запитання іншому. Відчуває незначні труднощі в опануванні різних способів здобуття знань, умінь і навичок.	та комунікації/ взаємодії, що загалом не перешкоджають повноцінному засвоєнню навчального матеріалу, формуванню компетентностей та організації адекватної системи відносин (у групі та ін.). Дитина може мати засоби слухопротезування, за умови використання яких труднощі є незначними. При цьому словник достатній, речення правильні, зв'язне мовлення – відповідно до	фігур за зразком та еталонними назвами; розрізнення величин; розрізнення кольорів за зразком та еталонними назвами; оволодіння орієнтувально-дослідницькими діями оволодіння сенсорними еталонами. Наявність незначних/мінімальних особливостей слухового та зорового сприймання: (легкий ступінь зниження слуху /зору або порушення слуху/зору, компенсовані засобами корекції /достатній рівень розвитку слухового/зорового сприймання), які визначаються в доступності	Наявні легкі прояви моторної незграбності, легкі порушення дрібної моторики, легкі труднощі в координації складних моторних активностей. Це призводить до обмеження у побуті, самообслуговуванні, спортивних заняттях, навчанні та інших активностях, які з часом проходять.	слухання казок, читання віршів, драматизацію. Незначні труднощі у розвитку творчої діяльності – конструкційних іграх, технічній і художній творчості. Наявні специфічні розлади письма, що проявляються в ускладненні співвіднесення звуків мовлення та їх графічного зображення, просторового розташування букв	Здобуває освіту в закладі освіти з навчаннями мовами корінних народів та національних меншин.	узгоджувати свої дії з діями однолітків.	активності в спілкуванні. Можлива підвищена конфліктність, невміння домовлятися про спільні справи та ігри з однолітками. До базових комунікативних труднощів належать: труднощі входження у контакт (постійна сором'язливість, страх, невпевненість тощо); труднощі, які пов'язані з дитячим егоцентризмом (неспроможність прийняти другу людину такою, яка вона є, проявляє егоїзм, впертість); труднощі в формуванні емпатії (невміння співпереживати, труднощі в розумінні внутрішнього
---	---	---	---	---	--	---	--

	Задовольняється першою відповіддю на своє запитання і не проявляє наполегливості у процесі вирішення завдання, яке її зацікавило. Інколи дитина ставить багато запитань, але всі вони одноманітні і свідчать не стільки про інтерес дитини, скільки про його обмеженість. Надовго зберігається інфантильна позиція в міжособистісній взаємодії: нездатність прийняти точку зору	віку. Незначні порушення темпо-ритмічної сторони мовлення.	аудіальної або візуальної інформації; можуть бути притаманні слуху/зору дитини як окремо, так і в різному сполученні, спричиняти незначні особливості мовленнєвого розвитку.		(дзеркальне письмо), розділення слів, написання букв. При цьому помилки в письмі не пов'язані зі знанням правил правопису. Легкі труднощі у засвоєнні навички читання, які полягають у тому, що дитина не може правильно співвіднести літеру і звук й тому не може читати текст. Труднощі засвоєння матеріалу,				настрою співрозмовника тощо). Легкі труднощі, пов'язані з відсутністю позитивної установки на іншу людину (вияв ворожості, дитячих заздрощів, приниження і висміювання однолітків з метою самоствердження тощо); Незначні труднощі, які пов'язані з неадекватною самооцінкою дитини (невпевненість у собі, відсутність комунікативної ініціативи, завищена самооцінка тощо); Легкі труднощі, які пов'язані з підвищеною емоційно-особистісною залежністю від партнерів по спілкуванню
--	--	---	---	--	--	--	--	--	--

	іншого, ставати на його позицію, знижена критичність власних дій та вчинків, егоцентричність і труднощі, коли потрібно домовлятися. Нерідко спостерігаються труднощі на заняттях в групі, пов'язані з незрілістю мотиваційної сфери та особистості загалом. Спостерігається переважання маніпулятивно - ігрових інтересів.				пов'язані з мовним бар'єром, адаптацією.				(страх вияву у спілкуванні своїх намагань і індивідуальних особливостей, відмова від власних інтересів тощо), труднощі у побудові соціальних стосунків, спілкуванні та особливою стереотипністю поведінки.
--	---	--	--	--	--	--	--	--	---

Маркери для визначення освітніх труднощів II рівня у дітей дошкільного віку (3-6 років)

Фізичні труднощі	Інтелектуальні (когнітивні) труднощі	Функціональні труднощі			Навчальні труднощі	Соціоадаптаційні труднощі			
		Мовленнєві	Сенсорні	Моторні		Поведінкові	Особистісні	Соціокультурні	Комунікація та взаємодія
Значні труднощі під час бігу, стрибків, підскоків, виконання фізичних вправ та інших фізичних навантажень, недостатня точність і координованість рухів при збереженні схеми руху та функції самостійного сидіння (контролю тулуба), що позначається на якості виконання вправ та фізичних активностей. Дитина користується більшістю предметів, але з дещо зниженою	Запам'ятовується інформацію вибірково. Краще працює наочно-образний (зоровий) тип пам'яті, вербальний тип розвинений недостатньо. Відсутнє образне мислення. Дитині складно зробити якийсь висновок, порівнювати речі, узагальнювати поняття. Не може використовувати ту допомогу, яку пропонує фахівець під час занять, не переносить її на нові завдання. Не	Словниковий запас обмежений, збіднений мова характеризується викривленням звуків, спотворенням артикуляції багатьох звуків, порушенням слухової диференціації, різким обмеженням словникового запасу, труднощами довольного контролю за граматичним оформленням мовлення, труднощами побудови зв'язного висловлювання, мовленнєвої активності.	Рівень сприйняття у дитини уповільнений, немає здатності зібрати цілісний образ предмета. Сприйняття у дитини фрагментарне, уповільнене, неточне. Окремі аналізатори не працюють повноцінно, дитина відчуває труднощі при формуванні цілісних образів навколишнього світу. Порушений розвиток	Особливості моторики включають рухову незручність, недостатню координацію. Порушення регуляції довольних рухів, недостатня координація та чіткість виконання, труднощі переключення з одного руху на інший та автоматизації нового руху, наявність супутніх рухів, зволікання, хаотич	Ігрова діяльність дітей відрізняється одноманітністю і стереотипністю, відсутність розгорнутого сюжету, бідністю фантазії, недотриманням ігрових правил, гра не стає деталізованою і не включає більше персонажів. Діти не відображають складніші й більш цілісні епізоди з життя людей; у них не відтворюють людей, що перебувають у певних виробничих, сімейних, ділових відносинах. В іграх найчасніше спостерігається ситуаційне	Проявляються у небажанні коритися вказівкам дорослих, невизнання правил, повторні протистояння і суперечки, тривалі порушення поведінки пов'язані з грубим порушенням соціальних норм та потреб інших людей, ці порушення проявляються агресивною поведінкою, обманом,	Діти відрізняються виразною емоційною лабільністю, легкою зміною настрою, сугестивністю, безініціативністю, безвіллям, незрілістю особистості в цілому. Можуть відзначатися афективні реакції, агресивність, конфліктність, підвищена тривожність. Діти постійно замикаються, воліють	Не може одягатися, самостійно поїсти, умитися, застібнути куртку, зав'язати шнурки, виконувати інші щоденні процедури; проявляється у труднощах, що виникають під час оволодіння нормами і правилами поведінки. У результаті цього з'являються: некерованість, агресивність, дії щодо живих і неживих об'єктів, нерозуміння	Відмовляється брати участь у спільних іграх, з небезпекою ставиться до однолітків, проявляє ознаки замкнутості, не хоче спілкуватися з колективом; будь-які дії супроводжуються агресією, нерішучістю; веде себе тривожно, постійно боїться навіть найпростіших ситуацій. Якщо дитина грається зі своїми ровесниками, то у процесі розгортання

якістю та/або швидкістю. Дитина може уникати певних дій або виконувати їх з певними труднощами; дитина може виконувати альтернативні дії.	намагаються зрозуміти почуте та прочитане під час занять. Увага у дітей не стійка, короткочасна, поверхова. Будь-які сторонні стимули відволікають дитину і переключають увагу. Ситуації, пов'язані з концентрацією, зосередженістю на чому-небудь, викликають значні труднощі. В умовах перевтоми і підвищеної напруги проявляється імпульсивність та некерованість діями. Пам'ятаються характеризується мозаїчністю запам'ятовування матеріалу, слабкою	Дитина погано розуміє або не розуміє зовсім звернену мову. Тобто, дитина чує мовлення, але не може зрозуміти, що саме їй говорять. Так, у звичайній домашній ситуації дитина може бути спокійною, спостережливою, багато «лепече». Тоді як в незнайомому місці вона або стає сильно збудженою (стукає, кричить), або ж навпаки стає загальною. Розуміє деякі прості побутові слова, але достатньо вжити ці слова у розгорнутому	зорового сприйняття та слухового.	ність, неузгодженість.	маніпулювання іграшками і предметами; у самотній грі дитина майже не застосовує предметів в ігровому розумінні. Діти не добирають потрібних для того чи іншого сюжету іграшок. Гра з сюжетними іграшками зазвичай має процесуальний характер, наприклад, діти возять по кімнаті машинки, одягають та роздягають ляльку, возять коляску (з лялькою або без неї) та ін. Ігри дітей з іграшками логічно не пов'язані. Наприклад, у процесі гри з лялькою дитина ставить на іграшкову плиту каструльку, однак немає дій, які б	яскрава психомоторна розгальмованість, труднощі вироблення притаманних вікових гальмівних реакцій і заборон; складність в організації поведінки (навіть в ігрових ситуаціях); інфантильні і емоційні прояви з руховими розрядками, гучним настійливим плачем та криком; імпульсивність поведінки, схильність до емоційного прояву, що обумовлює	грати поодиночі, не прагнуть контактувати з однолітками, наявність у дитини завищеної самооцінки, підвищеним рівнем демонстративності, перевагою вербальної активності над іншими її формами.	заборон, імпульсивність, гіперактивність (рухова розгальмованість), знижена чутливість до соціальних норм, що проявляється у поведінці й недорозвиненні різних видів дитячої діяльності. Потребує точного дотримування встановлених ритуалів, різко реагує на будь-які зміни (наприклад, наполегливо вимагає дотримуватися однакової послідовності дій, купуючи щось у крамниці, або ж їсти	сюжету швидко "зісковзує" з відведеної їй ролі, порушуючи тим самим правила, отже, і саму гру, тому діти її або не беруть у гру, або дають їй другорядні ролі.
---	---	---	-----------------------------------	------------------------	--	---	---	---	--

вибірковістю, переважанням наочно-образної пам'яті над вербальною, низькою розумовою активністю при відтворенні інформації. Більш порушеним виявляється образне мислення через неточності сприйняття. Абстрактно-логічне мислення до 6 річного віку сформувати неможливо без допомоги дорослого. Діти зазнають труднощів з аналізом і синтезом, порівнянням, узагальненням; не можуть упорядкувати події, сформулювати висновки.	реченні – і дитина вже не сприймає його. Частіше за все замість відповіді на питання дитина повторює саме питання.			свідчили про приготування обіду або годування ляльки. Неспроможна самотійно організувати цілеспрямовану гру. Вони бігають або ходять кімнатою, не здатні самотійно організувати тривалу гру з іграшками. Інтерес до однієї іграшки нестійкий. Дитина виконує окремі, ненав'язливі дії. У грі разом із діями віддзеркалення спостерігається значна кількість ознак маніпулятивних дій. Іншу групу становлять діти, які можуть організувати гру з іграшками. Така гра характеризується певною стійкістю і	бійки навіть з незначних причин; пряме непокора і негативізм з озлобленістю, агресією у відповідь на покарання, зауваження, заборони, втечі як реакції протесту.		лише з певного посуду, вдягатися лише у такий, а не інший одяг, ходити постійно тією самою дорогою тощо). Недостатнє усвідомлення норм і правил соціальної поведінки, недостатній рівень розвитку самотійності.	
---	---	--	--	--	---	--	--	--

	Дитина часто не утримує увагу на деталях, є недбалою, легковажною, припускається помилок під час виконання завдань та інших видів діяльності. Складається враження, що дитина не слухає звернену до неї мову, інструкції.				зосередженістю дитини. Групування іграшок в ігровій кімнаті за темами і внесення атрибутів не спонукають дітей до організації сюжетно-рольової гри. Тематична сюжетної гри та ролі, а також поради дорослого, спрямовані на об'єднання дітей у спільну гру, є неефективними прийомами для організації гри. Переважно граються з іграшками мовчки, лише інколи супроводжують свої дії копіюванням звуків або емоційними вигуками. Для них характерне елементарне, за змістом звернене й незвернене мовлення.				
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Маркери для визначення освітніх труднощів III рівня у дітей дошкільного віку (3-6 років)

Фізичні труднощі	Інтелектуальні і (когнітивні) труднощі	Функціональні труднощі			Навчальні труднощі	Соціоадаптаційні труднощі			
		Мовленнєві	Сенсорні	Моторні		Поведінкові	Особистісні	Соціокультурні	Комунікація та взаємодія
Значні труднощі під час самостійного пересування. Значно обмежена фізична активність. Дитина сидить на звичайному кріслі, але потребує фіксації тазу або тулуба для підвищення можливості використання рук. Може самостійно сідати і вставати з крісла, підтягуючись руками та спираючись на стійку поверхню. Може ходити по рівній поверхні з допоміжними засобами,	Діти мають труднощі під час запам'ятовування літер і цифр, прочитаних казок, оповідань, віршів. Довільна і мимовільна пам'ять у дітей є слабкою, зниженою. Знання й уявлення про навколишній світ збіднені, на кінець 6 року не знають родинних вуз, послідовності днів тижня, місяців, пір року тощо. Спостерігається брак системності знань. Слова можуть бути	Під час спілкування активно використовують жести, наслідування звукам і лепетні фрази, можлива відсутність мови, на кінець 6-річного віку – неузгодженість слів у реченні за часом, відмінком, родом, числом; рідкісне використання прислівників, прикметників і дієслів; переважання іменників;	Процес сприймання характеризується великою загальмованістю, вузькістю огляду, зниженістю точності. У зв'язку з цим зорові уявлення недостатньо чіткі, яскраві, часто спотворені, ускладнене просторове орієнтування. При роботі, що потребує зорового або слухового напруження, швидко втомлюються, темп роботи швидко	Дитина не вміє: розминати пальцями пластилін, глину, катати по черзі кожним пальчиком камінці, намистинки, кульки. Нанизувати намистинки на тоненьку стрічку, робити намисто. Стискати та розтискати кулачки. Робити м'які кулачки, які можна легко розжати і в які дорослий	Дитина не прагне робити самостійно завдання, не проявляються сюжетно-рольові ігри замість звичайних маніпуляцій з іграшками. Не реагує на прості вказівки, на звернену до неї мову. Спостерігається порушення працездатності та поведінки, одні діти стають млявими, сонними, інші, навпаки, стають непосидючими, багато не реагують або негативно	На тлі надлишкової виснаженості, загальної нервових процесів у деяких дітей проявляються такі характеристики як млявість, боязкість, плаксивість. Надлишкова збудливість, яка також пов'язана зі швидким виснаженням, призводить до бурхливих реакцій на	Діти характеризуються нестриманістю, дратівливістю, що нерідко призводить до виникнення конфліктів, дезорганізації діяльності. Такі діти схильні до захоплення різними видами діяльності, проте продуктивність її швидко знижується. Негативні емоції (спалахи гніву, образи) можуть виникати як і через вагомі	Дітям складно розуміти соціальні норми; не усвідомлюють послідовності дій; не розуміють і складно засвоюють навички самообслуговування, режиму дня, розкладу занять в групі, норми поведінки в оточуючому середовищі, страждають такі сфери як: спілкування з людьми; самообслуговування	Сповільнення процесу засвоєння інформації, труднощі спілкування з оточуючими. Труднощі взаємодії з іншими дітьми можуть привести до формування таких рис характеру як агресивність і замкненість. Швидка стомлюваність та пов'язана з нею неспроможність ефективно виконати будь-яку діяльність спричиняють зниження

підніматися сходами з допомогою дорослих. При пересуванні на довгій відстані та по нерівній поверхні дитину здебільшого транспортують у візку.	вжиті в невідповідному їм значенні або вимовляються з спотворення ми. Улексиконі більше слів, які є назвами предметів, а не характеризують будь-яке поняття.	ускладнення під час вибору слів у певних ситуаціях, труднощі під час освоєння навичок письма, читання. Дитина не може асоціювати звукове позначення з образом, представленим візуально перед нею. У дитини не виходить подумки підбирати назви предметів, які оточують її. Є труднощі у формуванні мови, зокрема підміна букв в простих словах; збіднений	відстає від темпу роботи інших дітей, а це веде до невстигання або ж дитина вчиться нижче своїх можливостей, Часом нечують власного голосу, що змушує їх розмовляти дуже голосно або дуже тихо. Не виконує прохання, вказівки. Просить повторити, що було сказано. Включає голосно музику та телевізор. Неадекватна, затримана або відсутня реакція на звуки та мовлення тихої та/або середньої гучності.	може просунути свої пальці; або міцні, які не розтиснеш. Двома пальцями руки (вказівним та середнім) «ходити» по столу, спочатку повільно, а потім швидко, наче вони біжать. Вправа проводить спочатку правою, а потім лівою рукою. Показувати окремо, лише по одному пальчику. Барабани ти, постукувати всіма пальцями обох рук по	реагують на зауваження. Задовольняються першою відповіддю на своє запитання й не проявляють наполегливості у процесі вирішення завдання, яке їх зацікавило. Інколи дитина ставить багато запитань, але всі вони одноманітні і свідчать не стільки про інтерес дитини, скільки про його обмеженість. З 5-ти річного віку дитині складно відрізнити букви, особливо якщо вони подібні за формою; складно написати літери за зразком, тому ще це вимагає досить високого рівня просторової	зауваження, до постійних конфліктів з товаришами, бійок. Мотивація слабо виражена, легко схильні до навіювань, тоді як власна воляова активність низька, стають дратівливими, виявляють негативізм, відокремлюються від колективу.	причини, так і незначні. Але швидко виникаючи, вони так само швидко згасають. Афективні прояви нерідко спричиняють негативне ставлення дитини до думок і вимог інших людей. Або це діти, у яких переважає пригнічений стан із депресивними проявами. Діти, про яких ідеться, не можуть легко й вільно, як їх однолітки, висловити свої переживання й почуття, забути образ і не згадувати про неї, бути	та особистої гігієни; основи здоров'я та безпеки; побутові навички (прибирання, приготування їжі); соціальні навички (норми поведінки, вміння вести діалог, взаємодія з іншими); читання, письмо, елементарний рахунок. Для таких дітей характерні труднощі в соціальній адаптації, формуванні інтересів. Вони специфічно сприймають соціум та виражають	самооцінки дитини, прояви невпевненості в собі, почуття малоцінності. Це викликає стан неспокою, не захищеності, тривожності, а також сприяє виникненню надзвичайно гострої потреби дітей у визнанні, увазі. Нерідко ця гіпертрофована потреба провокує такі негативні прояви як підвищена образливість, злопам'ятність. Вразливість, імпульсивність цих дітей на фоні емоційних розладів спричинює
--	--	---	---	---	---	--	---	--	---

активність. Порушення координації рухів и низький рівень просторової орієнтації. Сповільнення виконання окремих рухів та темпу рухової діяльності загалом.	но-логічне мислення і так далі.	словниковий запас; дитина прагне говорити плавно, але періодично «зупиня ється» на окремих складах, повторюючи їх. Можлива поява приклацуван ня.	Часте вживання вигуків «Що?», «Як?», «А?». Постійне спостережен ня за облич чям співрозмо вника. Трудно щі розуміння мовлення на тлі шуму гаміру. Неадекватно низька або відсутня реакція на голосні звуки.	столу. Махати в повітрі лише пальцями, не рухаючи долонею. Плескати в долоні тихо і голосно, в різному темпі. Нанизувати великі гудзики на нитку тощо.	орієнтації, щоб розпізнати та відтворити графічне зображення букв, їх розмі щення на сто рінках зошита. Несформова ність просторо вих уявлень зумовлює й те, що на початку занять в групі не можуть роз різняти праву й ліву сторони, поняття «під, над, вище, нижче, далі, ближче, внизу, зверху». Труднощі у локалізації джерела звуків.	послідовними в діях та вчинках, впевнено поводитися за будь-яких обставин, захистити себе.	емоційне ставлення до нього.	формування амбівалентної потреби у спілкуванні: відчуваючи гостру потребу в товаристві однолітків, спільній діяльності з вихователем, діти виявляють при цьому замкнутість, відлюдьку ватість.
--	---------------------------------------	--	--	---	--	--	------------------------------------	---

Маркери для визначення освітніх труднощів IV рівня у дітей дошкільного віку (3-6 років)

Фізичні труднощі	Інтелектуальні (когнітивні) труднощі	Функціональні труднощі			Навчальні труднощі	Соціоадаптаційні труднощі			
		Мовленнєві	Сенсорні	Моторні		Поведінкові	Особистісні	Соціокультурні	Комунікація та взаємодія
Не можуть самостійно пересуватись, керувати рухами рук та ніг, контролювати фізіологічні процеси, залишаються нерухомими або протягом багатьох годин виконують стереотипні рухи (розгойдуються, смокчуть пальці, плещуть у долоні тощо), іноді цей стан змінюється спонтанним збудженням.	Порушення пам'яті - отриманий раніше і знайомий інформаційний матеріал втрачається швидко. Порушення мислення стосується здатності до міркування і змін у перебігу мислення, коли опрацювання інформації, яка надходить, порушується, що виявляється в наростаючих труднощах	Ускладнена вимова складних африкатів, що можуть розпадатися на складові частини, спостерігаються заміни щільних звуків на зімкнені (з-д), пропуски звуків при збігу приголосних, іноді з вибірконим оглушенням дзвінких зімкнених приголосних. Мовлення напружене, уповільнене, ускладнена автоматизація звуків, підвищення м'язового тону в артикуляційній мускулатурі по типу спастичності, обмеження активних рухів м'язів артикуляційного апарата, збереженість рефлексорних автоматичних рухів, посилення глоткових, піднебінного рефлексів, також в низці випадків збереження рефлексів орального автоматизму. Наявні синкінезії. Язик напружений, відтягнутий	Значно виражені труднощі у сприйнятті змісту ситуації; виражені труднощі при встановленні зв'язків і залежностей між тими предметами, які перебувають у полі оточення. Не аналізує і не виділяє характерних рис предметів (можливі такі прояви: дитина затуляє вуха, починає кричати, коли	Дитина виконує обмежену кількість простих дій у пристосованих умовах. Виконує лише деякі дії з труднощами та невеликим успіхом. Потребує допомоги під час виконання дій і щонайбільше може самостійно змістовно виконувати лише певну частину дії. Наявність тяжких порушень функціонування дрібної моторики рук, які можуть	Не формується вміння зав'язувати вузлики на мотузці, застібати гудзики, гачечки, замочки, закручувати кришки, заводити механічні іграшки, закручувати шурупи, гайки. Не формується гра з конструктором, мозаїкою, кубиками.	Прояви небажаної поведінки, що заважають функціонуванню в різних контекстах стереотипні рухи, аутистична лаяція, соціально неприйнятна поведінка, не усвідомлюють своїх потреб, не можуть поділитися своїми переживаннями, відсутність спонукань або хаотичне	Пасивність, залежність, агресивність і аутоагресивність відсутність гнучкості в поведінці, значні труднощі з адаптацією до змін (причинами небажаної поведінки можуть бути: уникнення вимог,	Не можуть оволодіти навіть елементарними життєвими, санітарно-гігієнічними та культурними навичками. Потребують постійної підтримки та допомоги. Труднощі в розумінні соціального контексту ситуації. Значні труднощі в аналізі та прогнозуванні наслідків дій інших відповідно	Порушення комунікації з дорослими (відсутність погляду, порушення в невербальних навичках соціальної комунікації, можливі порушення у вербальних навичках соціальної комунікації; можлива відсутність або обмежене ініціювання комунікації; можливе незвичне реагування на соціальні пропозиції чи ініціативи дорослих). Виражені порушення

Можуть пересуватися самостійно за допомогою інвалідних візків (механічних, електричних). Діти переважно потребують додаткового обладнання для сидіння та стояння.	реагування на кілька стимулюючих чинників одночасно. Неспроможність встановлення причинно-наслідкових зв'язків, абстрактних понять. Притаманні пасивність, інертність, загальна загальмованість мисленнєвої діяльності.	назад, спинка його закруглена і закриває вхід у глотку, кінчик язика не виражений. Довільні рухи язика ускладнені, дитина не може висунути язик з порожнини рота, амплітуда цього руху обмежена, дитина із труднощами утримує висунутий язик на середній лінії; язик відхиляється убік або опускається на нижню губу, загинаючись до підборіддя. Бічні рухи висунутого язика відрізняються малою амплітудою, уповільненим темпом, дифузійним переміщенням усієї його маси, кінчик при всіх його рухах залишається напруженим.	чує певний музичний інструмент або звук, ховається у шафу або під стіл, нюхає або облизує предмети, що цікавлять; рухає активно руками, ходить навшпильках, крутиться навколо себе, постійно бігає тощо).	бути притаманні дитині як окремо, так і в різних поєднаннях. Дитина потребує цілковитої сторонньої допомоги. Може щонайбільше брати участь у виконанні простих дій у спеціальних умовах, наприклад, натискаючи на кнопку.	Складання матрьошок. Малювання у повітрі. Ігри з піском, водою. Не вмie малювати, розфарбовувати, штрихувати, різати ножицями.	прагнення до всіх оточуючих подразників, що привертають увагу, тенденція до наслідкування та відтворення старих завчених штампів.	доступ до бажаного, при вертанні уваги, само стимуляція). Емоційні реакції є однаковими, задубілими та не диференційованими.	до контексту ситуації; порушене розуміння емоцій, почуттів інших людей. Недостатнє усвідомлення норм і правил соціальної поведінки, недостатній рівень розвитку самостійності. Не формуються без підтримки фахівців.	комунікації з однолітками (відсутність погляду, порушення в невербальних навичках соціальної комунікації, порушення у вербальних навичках соціальної комунікації; відсутність або обмежене ініціювання комунікації; незвичне реагування на соціальні пропозиції чи ініціативи дорослих).
---	---	---	---	---	--	---	--	--	--

Маркери для визначення освітніх труднощів V рівня у дітей дошкільного віку (3-6 років)

Фізичні труднощі	Інтелектуальні (когнітивні) труднощі	Функціональні труднощі			Навчальні труднощі	Соціоадаптаційні труднощі			
		Мовленнєві	Сенсорні	Моторні		Поведінкові	Особистісні	Соціокультурні	Комунікація та взаємодія
Зміни м'язового тону: від повного розслаблення до сильного напруження. Сильне напруження м'язів + підвищені рефлекси (спастика) – часто у вигляді вигинання тіла дитини в один бік, асиметричне положення кінцівок. Порушення координації рухів (атаксія). Повільні, гнучкі рухи (атетоз). Тремор або неконтрольовані	Мислення конкретне та обмежене досвідом, низька здатність узагальнювати та абстрагувати. Тому абстрактні слова дитина не розуміє, дратується; При допомозі доступні елементарні узагальнення, вони оволодіють деякими відомостями в межах простих побутових знань, здатні орієнтуватись у складних питаннях побутової обстановки. Однак утворення абстрактних понять їм недоступне, логічні операції здійснюються на дуже низькому рівні, мислення надто конкретне, тугорухоме. Логічна пам'ять відсутня, але механічна пам'ять може бути	При обмеженості довільних рухів язика дитина під час їжі облизує губи, але не може вимовити дзвінких звуків, вона їх вимовляє коли кашляє, чхає, сміється. Дисоціацією у виконанні довільних і недовільних рухів визначаються характерні порушення звуковимови – вибіркові труднощі у вимові найбільш складних і диференційованих по артикуляційних укладах (р, л, ш, ж, ц, ч). Звук «р» втрачає вібруючий характер, дзвінкість, часто замінюється щільним звуком. Для звуку «л» характерна відсутність певного фокусу утворення, активного прогинання спинки язика вниз, недостатня підняття країв язика і відсутність або	Не розпізнає звуки та/або візуальні стимули. Складно формують сенсорні еталони, не розпізнає предмет, об'єкт, колір, величину, складно або взагалі не орієнтується в просторі та будові власного тіла. Немає зацікавленості в процесі сенсорного пізнання.	Відсутня мова або використання жестів при спілкуванні. Відповідно характерні прояви порушення моторних навичок. Не формується робота з дрібними та великими елементами, переважає просте безцільне маніпулювання предметом.	Не встановлюють різницю між предметами та явищами лише за зовнішніми ознаками, не здатні передати прихований зміст прислів'я і метафор. Не формується сюжетно-рольова гра. Не встановлюють логічні зв'язки. Переважає маніпулятивна гра. Осмислювання та логічне запам'ятовування	Проявляється збідненість, одноманітність емоцій, відсутність ініціативи, здатності до самостійної організації своєї поведінки, навіювання, схильності до сліпого наслідування, нерідко в них відбувається сексуальне перезбудження. Розлади	Переважають неконтрольовані спалахи емоційного, невротичного та психічного проявів: фобії, агресія, імпульсивність, патологічне фантазування, задоволення власних потреб у різний доступний спосіб, безпримусові прояви радості, які змінюються	Рідко засвоюють культурні, соціальні та гігієнічні навички, не опановують моральні та поведінкові норми та правила. Можливий агресивний або невротичний прояв протесту від необхідності бути в колективі та вступати в контакти з оточенням. Не засвоюють поняття «добре – погано».	Надзвичайно прив'язані до близьких або відсутня реакція на дорослих взагалі, повна відмова від спілкування з оточуючими та дітьми. Не ступають в контакт або занадто навязливі та розгальмовані в поведінці.

льовані безладні рухи. Часто безпричин ний неспокій або в'ялість.	задовільною, що сприяє засвоєнню деяких елементарних знань і навичок, які правильно, хоч і стереотипно, використовуються в звичній ситуації. Переважає пасивна увага з бездумною реєстрацією навколишнього.	слабкість змикання кінчика з твердим небом. Усе це визначає звучання «л» як плоскощілинного звуку. Грубо викривлюється вимова всіх губних звуків за типом наближення їх до єдиного глухого щілинного губно-губного звуку. Усі зімкнені приголосні також наближаються до щілинних, а передньоязикові – до єдиного глухого плоскощілинного звуку, дзвінкі приголосні плутаються, супроводжуються назалізацією.			вання підмі нюється механічним завчанням, сліпим наслідуван ням. Відзначаєть ся слабкість активної цілеспрямо ваної уваги: вона тяжко приверта ється, погано фіксується, легко розсіюється	ссання, ковтання, слинотеча.	нападами суму, плачу. істерії, проявляють ся тіки, судоми, напади, тремор, аутоагресія, стіми, ехолалії.		
--	--	---	--	--	--	------------------------------------	--	--	--

Показники нервово-психічного розвитку дітей 2-3-го року життя

Кожна дитина індивідуальна у своєму розвитку. Водночас будь-який етап розвитку має тимчасові обмеження, які прийнято називати віковою нормою. Темпи зростання і швидкість численних процесів в організмі дитини досить високі. Кожен новий крок у становленні здорової особистості є фундаментом для наступного. Щоб вчасно встигнути помітити і відкоригувати можливі порушення фахівці використовують термін «норма». Перевірити наскільки гармонійним є розвиток дитини можна за допомогою представлених вікових критеріїв.

Вік	Активна мова		Сенсорний розвиток		Гра	Конструкторська діяльність	Навички		Рух
	Граматика	Питання	Відтворення форми	Відтворення кольору			В одяганні	У годуванні	
2 роки - 2 роки 4 міс.	Говорить складними реченнями (більше 3-х слів)	З'являються питання: «Де?», «Куди?».	Підбирає за зразком складні геометричні фігури в різноманітному матеріалі.	Підбирає за зразком різноманітні предмети 4 основних кольорів.	Гра носить сюжетний характер, дитина відображає з життя взаємозв'язну послідовність дій (2-3).	Самостійно робить прості сюжетні побудови та називає їх.	Повністю одягається, але ще не вміє застібати гудзики і зав'язувати шнурки.	Їсть охайно, використовує підтримку дорослого.	Переступає через палицю або мотузку горизонтально підняту від підлоги на 20-28 см.
2 роки 6 міс.	Починає вживати складні підрядні речення.	З'являються питання «Чому?», «Коли?».	У своїй діяльності використовує геометричні фігури за	Називає 4 основних кольори.	З'являються елементи рольової гри.	З'являються складні сюжетні побудови.	Самостійно одягається, може застібнути гудзики, зав'язати шнурки з	Користується серветкою в міру потреби без нагадування.	Переступає через палицю або мотузку горизонтально підняту від підлоги на 30-35 см.

			призначен ням.				незначною допомогою дорослого.		
2 роки 9 міс	Чіткішою стає вимова, проте найскладніші слова дитина, як і раніше, спрощує або скорочує.	З'являється питання «Хто?».	Добре розрізняє поняття «Коло», «Квадрат», «Трикутник ».	Розрізняє основні кольори, звертає увагу на відтінки.	Рольова гра вдоскона люється і урізноманіт нюється предметами та подіями.	Будує вежі, мости, дороги, смуги перешкод.	Намагається самостійно одягатись та взуватись, використовує допомогу дорослого. Вдало застібає одяг і взуття на ліпучках.	Намагається самостійно охайно їсти, використо вуючи столові прибори.	Добре бігає та стрибає. Може підніматися сходами, не тримаючись руками за поручні. Впевнено стрибає з нижньої сходинки.
3 роки	Називає своє ім'я та прізвище. Знає імена батьків, бабусь і дідусів, близьких родичів. Вміє складати невеликі речення приблизно по 5 слів. Вставляє в мову прий менники. Користується іменника	Веде діалог, задаючи і відповіда ючи на питання.	Добре знайома з геометрич ними фігурами: Коло Квадрат Трикутник Овал Ромб. Вміє малювати: Сонечко Коло Квадрат Будинок Море Хмара Чоловічок Хвиля	Розрізняє такі кольори: Червоний Синій Зелений Жовтий Чорний Білий. Починає розрізняти відтінки (блакитний, рожевий).	Гра рольова, але змістом гри є предметні дії, характерне відтворення логіки реальних дій людей.	Конструює, насамперед, ті споруди й конструкції, які оточують та стають предметом їх досвіду. Створена дитиною конструкція виконує призначення справжньої: на ліжкові може спати лялька, у шафі можна повісити одяг.	Роздягається і одягається (за винятком деяких предметів одягу, які самостійно надіти досить складно). Взувається самостійно, шнурки зв'язує з підтримкою.	Їсть охайно та самостій но, користується серветкою, правильно тримає ложку і виделку, склянку. Наливає воду з гличка в склянку. Викидає сміття у відро.	Вміння користуватися однаково правою і лівою рукою. Ходити на прямій ступні, на п'ятах і на носочках. Залежно від вимог, робити маленькі кроки. Стрибати, бігати з прискоком. Володіти темпом в ходьбі і при бігу. Триматися в грі за руки з однолітками і батьками. Долати перешкоди. Кидати і ловити м'яч.

ми і дієсло вами, зай менниками. Запам'ятовує напам'ять маленькі віршики і невеличкі пісеньки. Впізнає і називає предмети побуту. Розповідає те, що бачить на малюнку. Вміє оперу вати єдиним і множинним числом		Смуга Сердечко Трикутник						Ногами м'яч штовхати, відбивати його. Грати в спортивні ігри. Танцювати. Володіти своїм тілом. Тримати рівновагу. Стояти на одній нозі. Нахиляти тулуб. Крутити велосипедні педалі. Ходити спиною вперед. Спускатися і підніматися по сходах.
---	--	--------------------------------	--	--	--	--	--	--

Фактори ризику порушення нервово-психічного розвитку дитини

Для оцінки нервово-психічного розвитку дитини аналізують наступні критерії: у дітей раннього віку – формування статики, моторики, умовно-рефлекторної діяльності, мови (друга сигнальна система), у дітей старшого віку – вища нервова діяльність. Статика – фіксація та утримання певних частин тіла в потрібному положенні. Першою ознакою формування статики є утримання голови. Перші проби статичних рухів проявляються у дитини в 1 місяць, коли вона починає робити спроби утримувати голову. У 3 місяці дитина повинна добре тримати голову у вертикальному положенні. Друга ознака статики проявляється в 6–7 місяців, коли малюк починає сидіти, третя – дитина починає стояти в 9–10 місяців. Моторика – рухова активність дитини. Розрізняють два види моторики: велика – це загальні рухи тулуба і дрібна (пальцева) – здатність

маніпулювати дрібними предметами, а також виконувати завдання, що вимагають скоординованої роботи очей і рук.
Умовно-рефлекторна діяльність – адекватна реакція дитини на подразливі чинники навколишнього середовища.

Фактори	Критичний вік
Не сідає, підтягуючись за руки	4,5 місяці
Не може утримувати іграшку	4–5 місяці
Не перевертається	5 місяців
Не може утримувати предмет в кожній руці по черзі	7 місяців
Не сидить без підтримки	7–8 місяців
Не стоїть з підтримкою	9–10 місяців
Відсутність пальцевого захвату	10–11 місяців
Не може покласти або взяти іграшку	15 місяців
Не ходить самостійно	15 місяців
Не може самостійно зняти шкарпетки	20 місяців
Не може йти по сходинках	2 роки
Не може послідовно скласти 5 кубиків	2 роки
Не може підстрибнути на двох ногах	2,5 роки
Не може гортати сторінки книги	2,5 роки
Не може короткочасно стояти на одній нозі	3 роки
Нездатність провести пряму лінію	3 роки
Не може стрибати на одній нозі	4 роки
Не може йти по прямій лінії назад і вперед	5 років

Карта нервово - психічного розвитку дитини 2-3 року життя.

ППП _____

Дата народження _____

ППП (Батьки) _____

Причина звернення _____

Вік на момент обстеження _____

Вік	Рівень нервово-психічного розвитку									Поведінка	Висновок
	Активна мова		Сенсорний розвиток		Гра	Конструкторська діяльність	Зображувальна діяльність	Рух	Навички		
	Грама тика	Питання	Сприйняття форми	Сприйняття кольору							
2 роки 6 міс.											
3 роки.											

Дата _____

Підпис _____

Нормативні показники формування основних навичок у дітей раннього віку

Навички	Вік, місяці
Утримує голову в положенні на животі	1–2
Утримує голову у вертикальному положенні	2–3
Стежить очима за іграшкою	1,5–2
Посміхається	1,5–2
Агукає	2–3
Бере іграшку і тягне до рота	3,5–4,5
Перевертається зі спини на живіт	5–6
Перевертається з живота на спину	4–5
Впізнає своїх і чужих	5–6
Лепече	5–7
Сидить без підтримки	7–8
Повзає	7–8
Підводиться навшпиньки	8–9
Сідає з положення на спині	9–10
Підводиться з підтримкою за руки	8–9
Хода з підтримкою	8–9
Самостійна хода	10–11
Хода назад	12–14
Бігає	14–15
Вимовляє: «мама», «тато»	10–12

Показники формування емоцій і соціальних навичок у дітей у 1–6 років

Навички	Вік
Плескає в долоні у грі з дорослим	1 рік – 1 рік 2 місяці
Грає в м'ячик з батьками	1 рік – 1 рік 4 місяці
Вказує пальцем на бажаний предмет	1 рік – 1 рік 4 місяці
П'є з кружки	1 рік 2 місяці – 1 рік 4 місяці
Намагається їсти ложкою	1 рік 1 місяць – 2 роки
Наслідує дорослих в хатній роботі	1 рік 2 місяці – 1 рік 8 місяців
Сама роздягається	1 рік 2 місяці – 1 рік 8 місяців
Сама одягає прості речі	1 рік 9 місяців – 3 роки 1 місяць
Мие і витирає руки	1 рік 2 місяці – 2 роки 1 місяць
Допомагає в хатній роботі	1 рік 9 місяців – 3 роки 5 місяців
Одягається під наглядом дорослих	2 роки 4 місяці – 3 роки 5 місяців
Сама одягається	2 роки 6 місяців – 5 років
Застібає гудзики	2 роки 6 місяців – 4 роки 4 місяці
Легко розлучається з мамою на деякий час	2 роки – 4 роки 5 місяців

Формування великої моторики у дітей від 1–6 років

Навички	Вік
Ходить самостійно	1 рік – 1 рік 3 місяці
Нахиляється з положення стоячи і випрямляється	1 рік – 1 рік 4 місяці
Б'є по м'ячу ногою	1 рік 3 місяці – 2 роки
Кидає м'ячик вгору	1 рік 3 місяці – 2 роки 7 місяців
Піднімається сходами	1 рік 2 місяці – 1 рік 9 місяців

Може стояти на одній нозі секунду	1 рік 10 місяців – 3 роки 4 місяці
Стрибає на місці на двох ногах	1 рік 9 місяців – 3 роки 3 місяці
Сидячи на велосипеді, крутить педалі	1 рік 9 місяців – 5 років 2 місяці
Може стояти на одній нозі 10 с	3 роки 2 місяці – 5 років 5 місяців
Стрибає на одній нозі	3 роки – 4 роки 7 місяців
Ловить м'ячик обома руками	4 роки 2 місяці – 5 років 5 місяців
Ходить на п'ятах	4 роки – 6 років

Розвиток мислення і дрібної моторики у дітей 1–6 років

Навички	Вік
Малює і черкає на аркуші паперу	1–2 роки
Стукає одним предметом по іншому	1 рік – 1 рік 2 місяці
Бере гудзик великим і вказівним пальцями	1 рік – 1 рік 4 місяці
Витягує гудзик з прозорої банки	1 рік 1 місяць – 3 роки
Будує вежу з 2 кубиків	1 рік 2 місяці – 1 рік 9 місяців
Будує вежу з 4 кубиків	1 рік 4 місяці – 2 роки 3 місяці
Будує вежу з 8 кубиків	1 рік 7 місяців – 3 роки 5 місяців
Будує (копіює) місток з 3 кубиків	2 роки 3 місяці – 3 м 5 місяців
Будує (копіює) місток з 5 кубиків	3 роки 5 місяців – 4 м 5 місяців
Малює вертикальну лінію	1 рік 7 місяців – 3 роки
Перемальовує коло	2 роки 2 місяці – 3 м 5 місяців
Перемальовує хрестик	2 роки 7 місяців – 4 м 5 місяців
Перемальовує квадрат	4 роки 2 місяці – 5 років 5 місяців
Малює чоловічка (3 елементи)	3 роки 2 місяці – 5 років
Малює чоловічка (6 елементів)	4 роки 5 місяців – 6 років

Розвиток мислення і мови дітей 1–6 років

Навички	Вік
Вимовляє 3 нових слова додатково до слів «мама» і «тато»	1 рік – 1 рік 7 місяців
Вимовляє поспіль 2 слова	1 рік 2 місяці – 2 роки 4 місяці
На прохання вказує пальцем на одну з частин обличчя або тіла	1 рік 2 місяці – 2 роки
Називає одну картинку з п'яти	1 рік 2 місяці – 2 роки 5 місяців
Виконує деякі прохання	1 рік 2 місяці – 2 роки 5 місяців
Вживає слова у множині	1 рік 8 місяців – 3 роки 4 місяці
Знає своє ім'я та прізвище	2 роки 2 місяці – 3 роки 7 місяців
Вміє відповідати на прості запитання	3 2 роки 7 місяців – 4 роки 3 місяці
Розуміє значення прийменників «на, під, перед, ззаду, до»	2 роки 7 місяців – 4 роки 6 місяців
Називає 3 основних кольори	з 2 роки 6 місяців – 5 років
Вміє підбирати антоніми (2 з 3, що запитують)	3 роки – 5 років 5 місяців
Дає визначення словами (6 з 9)	3 роки 6 місяців – 6 років
Знає з чого виготовлені різні предмети (3 з 5)	4 – 6 років

Опитувальник для визначення І рівня підтримки у ЗДО

(Актуальний стан розвитку здобувача освіти визначається протягом 10 робочих днів

згідно з навчальною програмою ЗДО)

Дата: _____

Назва закладу освіти: _____

група: _____ Вихователь _____

Прізвище, ім'я, по батькові здобувача освіти: _____

0 – не володіє

1 – володіє на низькому рівні

2 – володіє на середньому рівні

3 – володіє на достатньому рівні

Сфера	0	1	2	3	Примітки
-------	---	---	---	---	----------

Інтелектуальні труднощі

Уважний при виконанні певного завдання

Відображає послідовність подій

Робить висновки власних дій

Узагальнює предмети

Порівнює предмети

Аналізує ситуацію і пояснює, що йому допомагає,

а що заважає під час гри та при виконанні завдань

(мотивація до навчання)

Класифікує предмети

Використовує допомогу у грі та навчальній діяльності

Виконує завдання в межах відведеного часу

Функціональні (сенсорні, моторні, мовленнєві) труднощі

Володіє мовленнєвими навичками (здатність відповідати

на прості запитання, підтримувати розмову, розповісти про

свої відчуття, переказати коротке оповідання тощо)

Вимовляє всі звуки (відповідно до віку)

Мовлення плавне, темп середній з паузами відповідно

до інтонації речення, ритм природний

Реагує на зовнішні стимули (звернення на ім'я, звук, шум)

Розуміє звернене мовлення з далекої відстані

Тримає олівець і робить впевнені лінії дотримуючись аркуша

Тримає книгу далеко/близько при розгляді малюнків

Розрізняє і співвідносить кольори, форми

Розуміє інструкцію після декількох повторів

Вчить короткий вірш напам'ять

Дрібна та велика моторика – чіткість координації під час занять

Фізичні труднощі

Функціонування ведучої руки

Орієнтування в просторі

Чіткість рухів

Тимчасові незначні порушення ОРА

Навчальні труднощі*

Розуміє сюжет на малюнку

Відповідає на запитання за малюнком

Розуміє прихований зміст побаченого на малюнку

Пише з дотриманням межі аркуша

Висловлює свої думки щодо побаченого та почутого

Розкладає навчальний матеріал відповідно до малюнку або завдання

Перевіряє на помилки виконане завдання

Співвідносить кількість/число/цифру (старший дошкільний вік)

Додає та віднімає відповідно до навчальної програми

Виконує вправи на додавання і віднімання простих чисел

Розв'язує прості задачі відповідно до навчальної програми

Соціоадаптаційні труднощі

Дотримується загальних правил закладу дошкільної освіти

(розклад закладу, розкладу занять групи тощо)

Орієнтується у просторі закладу дошкільної освіти

Орієнтується в часі

Легко встановлює контакти з іншими дітьми/людьми

(звертається до однолітків, ставить запитання, просить допомоги тощо)

Дотримується соціальних норм

Працює в команді, групі

Врівноважений, доброзичливий

Розуміє ситуацію, в якій перебуває, і поводить відповідно до неї

Бере активну участь у заняттях музики,

образотворчого мистецтва, виставах.

* Рівень компетенцій у межах вікової норми.

Загальна кількість балів: _____.

Отримання від 45 до 90 балів свідчить про необхідність I рівня підтримки, який надається на рівні закладу освіти.
Отримання менше ніж 45 балів свідчить про необхідність звернутися до ІРЦ.

Додаток 5

Діагностичний мінімум для визначення рівня підтримки у дітей раннього віку (2 - 3 років)

Контроль за динамікою нервово-психічного розвитку здійснюється в певні строки, зазвичай, одночасно з оцінкою фізичного розвитку та стану здоров'я. Чим молодша дитина, тим частіше проводять контроль за нервово-психічним розвитком, оскільки інтенсивність її розвитку швидша, ніж у дітей старшого віку. Розвиток психомоторних здібностей дітей раннього віку впливає на розвиток пізнавальної діяльності та формування багатьох необхідних дитині навичок.

Зазвичай, під здібностями розуміють такі індивідуальні особливості, які можуть бути умовою для успішного виконання будь-якої однієї або кількох дій. Вони формуються під час навчання і виховання.

Досліджуючи психомоторні здібності дитини, варто спрямувати свою увагу на такі напрями:

- дослідження координації рухів (точність рухів, взаємодія макро- і мікрорухів, координація рухів лівої і правої руки);
- сенсомоторна координація (слухо-зоро-моторна);
- просторова координація (вивчення схеми тіла, тілесного простору);
- ритмічність (темпоритм).

Один з шляхів визначення психомоторних здібностей – спостереження за динамікою успішності в процесі розвитку дитини.

Згідно з листом Міністерства освіти і науки України від 30.12.2021 № 1/23180-21 «Про визначення рівня підтримки у дітей з особливими освітніми потребами, які здобувають дошкільну освіту в інклюзивних групах» на сайті Представництва

Дитячого фонду ООН в Україні (ЮНІСЕФ) за посиланням <https://www.unicef.org/ukraine/documents/red-flags-development> розміщені таблиці для оцінки розвитку дітей до 3-х років «Червоні прапорці», які допоможуть під час обстеження дитини раннього віку виявити у неї проблеми розвитку.

Сфера розвитку	6 - 8 місяців	9 - 11 місяців	12 - 17 місяців	18 - 23 місяці	2 роки	3 роки	«Червоний прапорець» у будь-якому віці
Соціально-емоційна сфера	Не посміхається або кричить у відповідь на людей.	Не ділиться радістю з іншими за допомогою контакту очима або виразу обличчя.	Не помічає когось нового. Не грає в ігри «по черзі» (наприклад, котити м'яч).	Відсутній інтерес до ігри і взаємодії з іншими дітьми.	Коли грається іграшками, прагне вдарити, впустити і кинути їх, а не використовувати (будівельний конструктор).	Не цікавиться іграми по типу «ніби», або іграми з іншими дітьми. Труднощі у розумінні та сприйнятті почуттів своїх та інших (щасливий, сумний)	Не досягнув вказаних етапів розвитку. Серйозне занепокоєння батьків. Значна втрата навичок.
	Відсутній чи обмежений контакт очима						
Комунікація	Немає белькотіння	Не жестикулює (показуючи, розмахуючи) Не використовує белькотіння з 2-х складів (га-га, ма-ма).	Не продукує фрази, що звучать як говоріння. Не реагує на знайомі слова	Немає чітких слів. Не розуміє короткі запитання (наприклад, «Де м'яч?»).	Знає менше ніж 50 слів. Не складає слова разом («Штовхни машину»). Більшість зі сказаного дитиною не зрозуміло.	Мову важко зрозуміти. Не використовує прості речення («Велика машина поїхала»).	Відсутність реакції на звукові або візуальні подразники.

Дрібна моторика й пізнання	Не тягнеться і не тримає (захоплює) іграшки. Руки часто стиснуті, напружені.	Не в змозі утримувати або випускати іграшки. Не може перекладати іграшку з однієї руки в іншу.	Як і раніше, більша частина харчування – рідка або пюре. Не може жувати тверду їжу. Не в змозі брати невеликі предмети, використовуючи вказівний і великий пальці.	Не тримає олівець або не малює каракулі. Не намагається скласти вежі з кубиків.	Немає інтересу до навичок самообслуговування (одягання, їжа, умивання тощо).	Труднощі з навичками самообслуговування (наприклад, їжа, одягання тощо). Важко маніпулювати маленькими предметами (бісер, бусинки).	Слабка взаємодія з батьками або іншими дітьми
Велика моторика	Не повертається. Не утримує голову і плечі, лежачи на животі.	Не сидить без підтримки. Не пересувається (по-пластунськи або на 4-х). Не тримає вагу тіла на ногах, коли дорослі підтримують.	Не повзає на карачках або пересувається на сідницях.	Не намагається ходити без підтримки. Не стоїть самостійно.	Не може бігати. Не може ходити по сходах, тримаючись. Не в змозі кинути м'яч.	Не бігає нормально. Не може ходити по сходах. Не може штовхнути ногою чи кинути м'яч. Не може підскочити на двох ногах разом.	Рухи вільні та гнучкі (низький тонус) або ж жорсткі та напружені (високий тонус).

ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ

КОПІЮВАННЯ МАЛЮНКА

Ця методика дає змогу визначити рівень розвитку сенсомоторної координації дітей від 15 місяців до 3 років.

Методика базується на показниках норми розвитку передобразотворчої та образотворчої діяльності В.

Манової-Томової. Для кожної вікової категорії пропонуються різні завдання. Кожне завдання передбачає 2-3 спроби.

МЕТОДИКА «ПРАМІДА»

Методика застосовується для виявлення рівня розвитку співвідносних дій із орієнтуванням на величину, ведучу руку, координацію рухів у процесі нанизування.

МЕТОДИКА «УКЛАДАННЯ ФОРМ» (Різновид методики «Мисочки»).

Розрахована на виявлення рівня здатності співвідносити дії, орієнтуючись на величину, координувати рухи рук у процесі вкладання форм.

Матеріали, які можна використовувати під час діагностичних занять з дітьми раннього віку:

- Монтессорі – матеріали.
- Картки Г. Домана.
- Матеріали Нікітіних.
- Матеріали М. Зайцева.
- Матеріали Сесиль Лупан.
- Матеріали Золтана Д'єшена.
- Методика на орієнтацію у приміщенні.
- Дослідження точності рухів в умовах зміни пози тіла (Автор В. Якунін).
- Дошка Сегена. Можна використати як додаткову методику. При цьому беруть дошки з цілими елементами і з високим рівнем контрастності.

- Тест на орієнтацію у схемі тіла за шкалою Біне-Сімона.
- Тест на швидкість (Укладання монет або гудзиків).
- Тест на одночасні рухи.

Запропоновані діагностичні методики допомагають визначити і конкретизувати ступінь сформованості певних психомоторних здібностей у дітей раннього віку, дозволяють підходити до розвитку дітей індивідуально, враховуючи як порушення, так і обдарованість, максимально враховуючи індивідуальні особливості кожної конкретної дитини.

Методи діагностики сенсорно-перцептивного розвитку дітей до 3-річного віку:

1. Діагностика сприймання кольору.
2. Тест «Овочі та фрукти».
3. Тести на розрізнення 4–6-річними дітьми колірних відтінків.
4. Тест «Розрізні картинки».
5. Тест «Коробочка форм».
6. Діагностика вмінь орієнтуватись у величині предметів.
7. Діагностика орієнтування 2–4-річних дітей у величині предметів.

Діагностика психомоторних здібностей у дітей раннього віку дає можливість підходити до розвитку дітей індивідуальніше, враховуючи як відставання, так і обдарованість. Використані методики не є високо формалізовані як у старших вікових групах, вони спрямовують дослідження в необхідному напрямку, конкретизуючи проблему. В освітньому процесі, окрім педагогічного спостереження, використовуються методи психологічної діагностики розвитку дітей. На відміну від педагогічного спостереження, яке здійснюється вихователем в процесі повсякденного життя в групі, психологічна діагностика проводиться фахівцями і передбачає, окрім спостереження, використання спеціальних методик.

Психологічна діагностика допомагає фахіцям вибудовувати педагогічний процес найбільш ефективно, творчо підходити до навчання і виховання дітей, забезпечувати умови для особистісного розвитку кожного. Використовується вона як для оцінки актуального стану дитини, так і для виявлення зони найближчого розвитку, яка дає уявлення про його потенційні можливості. Проведення такої діагностики при вступі дитини до дитячого закладу допомагає визначити шляхи і методи виховної роботи педагогів і батьків в період адаптації, визначення труднощів та рівня підтримки для дитини.

Психологічна діагностика використовується також як засіб поточного контролю психічного розвитку дитини для індивідуального консультування за запитом батьків; допомагає своєчасно виявити затримки і відхилення в цій сфері, визначити їх причини та за необхідності вибрати відповідні методи корекції, які передбачають створення адекватних психолого-педагогічних умов.

Важливість такої роботи пов'язана зі швидким темпом розвитку в період раннього дитинства, оскільки непомічені вчасно або які здалися незначними порушення можуть призвести до виражених зрушень на наступних вікових етапах. У ранньому віці є ширші можливості корекції за рахунок більшої пластичності дитячої психіки, чутливості дитини до виховних впливів.

Діагностичний мінімум для визначення рівня підтримки в закладі загальної дошкільної освіти (3–6 років).

Контроль за розвитком дітей має бути комплексним. Тому у дошкільних закладах оцінюють дітей за поведінкою станом фізичного та психологічного здоров'я, фізичним і психічним розвитком. Подані діагностичні методики спрямовані для роботи практичного психолога ЗДО як додаткові в роботі з дітьми.

В закладі дошкільної освіти всі методи діагностики можна поділити на 4 великі групи:

1. Внутрішньо-особистісна діагностика. Сюди належать всі тести, які допомагають ознайомитись і вивчити внутрішній світ дитини.

- **Будинок, дерево, людина** (оцінка особистості дитини, рівня її розвитку, працездатності та інтеграції; отримання даних, що стосуються сфери її взаємин з навколишнім світом загалом і з конкретними людьми зокрема).
- **Малюнок дерева.**
- **Неіснуюча тварина** (агресивність).
- **Малюнок людини** (визначення індивідуальних особливостей особистості: тривожність, агресія, страх, інфантилізм).
- **Тест Люшера** (діагностика нервово-психічного стану (існуюча ситуація, джерело стресу, проблеми).
- **Колірний тест взаємовідносин** (вивчення емоційних компонентів ставлення дитини до значимих їй людей, відображає як свідомий, так і частково неусвідомлюваний рівні).
- **Кактус** (Панфілова М. А. Мета: дослідження емоційно-особистісної сфери дитини, виявлення наявності агресії, її спрямованості та інтенсивності. Методика для роботи з дітьми старше 3 років).
- **Баранчик у плящі** (оцінити взаємодію дитини з найближчим оточенням, картину світу дитини, ранні взаємовідносини з матір'ю, спосіб сепарації, які ресурси є у дитини для відділення. Цей тест дозволяє працювати з дітьми починаючи від 5 років).
- **Дитячий апперцептивний тест**, розроблений Леопольдом і Сонею Беллак та належить до класу інтерпретаційних методик, де проектується значимий зміст потреб, конфліктів, установок особистості. Створений, щоб полегшити розуміння дитячого ставлення до найбільш значущих фігур і стимулів. Тест спрямований для обстеження дітей у віці від 3 років.
- **Тест руки Вагнера**, призначений для діагностики агресивності.
- **Вулкан** – діагностика агресивності.
- **Методика на виявлення дитячих страхів О. Захарова та М. Панфілова** (виявлення та уточнення переважаючих видів страхів у дітей старше 3-х років).

- **Асоціативний тест «Подорож» З. та Н. Некрасових** (чіткий зріз емоційного стану, подається у вигляді казки – подорожі або гри).

- **Казки-тести Луїзи Дюсс** – це проєктивна методика дослідження особистості дитини.

- **Сходинки** (діагностика самооцінки дітей з 5 років).

- **Людина під дощем** (допомагає визначити силу характеру людини, її здатність долати несприятливі ситуації, протистояти їм, з 5 років).

- **Проективна техніка «Я-клумба»** (відображає ставлення дитини до тієї опіки батьків або людей, які їх замінюють, яка присутня в її житті).

2. Методики для визначення рівня розвитку психічних процесів

Пам'ять

- **пiктограми Лурії** (для дослідження пам'яті та мислення, оскільки опосередковане запам'ятовування показує як мнестичні, так і інтелектуальні процеси. Використовується для діагностики дітей, починаючи з 5 років).

Мислення

- **матриці Равена**, призначені для обстеження рівня інтелектуального розвитку. Даним кольоровим варіантом можна продіагностувати дітей від 5 років).

- **кубики Кооса**, призначені для виявлення розумових здібностей і особливостей характеру особистості. Використовується з 5 років).

Увага

- **Тест Тулуз-П'єрона** (вимірювання швидкісних характеристик психічних процесів, а також обсягу та якості довільної уваги (концентрація, стійкість, розподіл, переключення) і виявлення порушення уваги, що має нейрофізіологічну основу (ММД)).

- **Коректурна проба Б. Бурдона** (з 5 років модифіковані варіанти).

- **Простав позначки** – методика для вивчення концентрації та стійкості уваги. Модифікація методу П'єрона-Рузера (від 4-5 років).

Уява і творчі здібності

- **Малюнковий тест Вартегга** (дослідження багатьох факторів: самооцінки, соціальних навичок; амбіцій, активності і способів досягнення мети; внутрішньої стійкості; особливостей особистісних взаємин; ставлення до страхів).

- **Тест творчого мислення П. Торренса**, призначений для діагностики креативності починаючи з дошкільного віку (5-6 років).

- **Тест «Кола»**, призначений для діагностики творчих здібностей, а саме: оригінальності, гнучкості і швидкості.

Сприймання

- **Чого не вистачає на цих малюнках?** (Немов Р.С.) Методика спрямована на визначення рівня розвитку сприймання.

- **Методика «Нісенітниці»**, спрямована на виявлення особливостей пізнавальної діяльності дитини. Дозволяє визначити дітей з вираженими порушеннями пізнавальної діяльності. Призначена для дітей 4 - 6 років.

- **Знаходження відсутніх частин малюнка серед запропонованих на вибір.**

- **Методика «Два будиночки»** (виявити ставлення дитини (3,5-6,5 років) до окремо взятих людей з її оточення (до членів сім'ї, вчителів, братів і сестер, друзів тощо)).

- **Діагностика прихильності дитини з використанням методики «Малюнок пташиного гнізда»** (для діагностики арт-терапевтичними методами рівня прихильності між матір'ю і дитиною для формування фахівцем подальшої терапевтичної роботи).

- **Техніка незакінчених речень**, яка допоможе в діагностиці та терапії дитячо-батьківських відносин.

- **Завдання на знаходження предметів**, об'єднаних якоюсь загальною ознакою (узагальнення та класифікація).
- **Завдання на знаходження закономірностей** (3-6 років).
- **Найпростіші умовисновки** (3-6 років. Визначається також запас знань дитини, ерудиція).
- **Завдання на встановлення логічних зв'язків** (4-6 років).

3. Міжособистісна діагностика

- **Кінетичний малюнок сім'ї** (тест призначений для виявлення особливостей внутрішньо-сімейних відносин.

Методику можна використовувати з 3,5 років).

- **Сім'я тварин** (Можна виявити: рівень тривожності дитини; які є взаємини з членами сім'ї:

- становище дитини в сім'ї; відносини домінування-підпорядкування в сім'ї (хто «головний», хто «не має права голосу»), конкретні функції, які виконують різні члени сім'ї (хто чим займається або «завідує»);

- емоційні зв'язки між членами сім'ї (наприклад, хто кого більше любить або поважає);

- агресивні прояви інших членів сім'ї (хто кого і як ображає)).

- **Три дерева** (діагностика внутрішньо-сімейних стосунків).

- **Методика Рене Жиля**, спрямована на дослідження соціальної пристосованості дитини, сфери її міжособистісних взаємин та їх особливостей, її сприйняття внутрішньо-сімейних стосунків, деяких характеристик її поведінки. Може бути використана при обстеженні дітей від 4 років.

Картки досягнень дошкільників

Кожна дитина, і здорова, і хвороблива, неповторна, у кожної є свої індивідуальні особливості, свій темп діяльності, свої труднощі і свої можливості досягнення розвитку.

Для своєчасного спостереження за розвитком дитини у всіх сферах її діяльності та можливостей корекції пропонуємо «Картки досягнень дошкільника» для батьків, педагогів та психологів. Цей матеріал в певній мірі може використовуватись з діагностичною метою та під час спостережень за дитиною.

Мета – визначення рівня засвоєння програмного матеріалу дошкільників 3-ого, 4-ого, 5-ого року.

Під час створення цих карток виходили з практичних завдань надання допомоги педагогам та батькам у визначенні рівня розвитку дитини дошкільного віку.

Форма вивчення може бути індивідуальною чи груповою.

Зміст та структура посібника не обмежує творчість педагогів і батьків та не зв'язані формами організації діагностики. Вибір форм, які реалізують завдання у дидактичних іграх, індивідуальному спілкуванні, залежать від індивідуальних особливостей дітей.

Матеріал скомпоновано згідно з віковими групами та віковими особливостями дошкільників.

На підставі обстеження (спостереження) дітей педагог, психолог повинен не лише зробити висновок про рівень знань дитини, але й зрозуміти, чим обумовлені ті чи інші труднощі та що лежить в їх основі.

Метою обстеження (спостереження) є встановлення засвоєного дітьми об'єму знань, вмінь та навичок, виявлення труднощів, які вони зазнають в процесі оволодіння новими поняттями і видами діяльності, визначення етапу, на якому ці труднощі виникають, а також тих умов, при яких ці труднощі можуть бути подолані.

Під час аналізу результатів обстеження головну увагу слід спрямовувати на можливість дітей самостійно виконувати запропоновані завдання, приймати надану при необхідності допомогу та використовувати засвоєний спосіб дії в аналогічних умовах.

Під час спостереження за дитиною в процесі виконання запропонованих завдань, необхідно також враховувати особливості розуміння інструкції. Є необхідність у спостереженні за характером її діяльності, поведінки; крім того потрібно з'ясувати, чи виявляє дитина цікавість до виконання завдання, чи вміє адекватно оцінювати отримані результати, як реагує на похвалу та догану.

Виставлення балів за виконання завдань: 0 – дитина не в змозі виконати жоден аспект завдання або не намагається його виконати, справитися із завданням; 1 – дитина демонструє певні знання того, як слід виконувати завдання, проте не може успішно впоратися з ним, або справилася частково чи з допомогою дорослого; 2 – дитина самостійно виконує завдання чи дії без попередньої демонстрації його виконання. Якщо кількість балів «1» перевищує 20%, кількість балів «0» перевищує 5 % – дитині потрібна підтримка I рівня, яку надає заклад освіти, створивши команду супроводу. Якщо кількість балів «1» перевищує 30%, кількість балів «0» перевищує 10 % – для визначення рівня підтримки дитини, батькам (або законним представникам) потрібно звернутися до ІРЦ.

Карта досягнень дошкільника

3 роки

С п р и й м а н н я	1. Дитина розрізняє картки певного кольору чи певної форми за зразком. Дитина враховує колір та форму у елементарних конструкторських діях. 2. Розуміє поняття «один – багато», «порівну», «великий – маленький», «стільки скільки». 3. Розрізняє і порівнює предмети за величиною використовуючи геометричні фігури як еталони («довгий – короткий», «високий – низький», «широкий – вузький »). 4. Розрізняє і порівнює 2 – 3 предмети за формою (круг, квадрат, трикутник) та знає назву 6-9 основних кольорів (червоний, синій, зелений, жовтий, білий, чорний, фіолетовий, оранжевий, сірий). 5. Дитина розрізняє значення просторових прийменників. Розуміє слова; вирази, які означають елементарне орієнтування у просторі (спереду – позаду; вгорі – внизу, тут - там, над, за, біля, під); у часі (ранок, день, вечір, ніч).	Бали
М и с л е н н я	1. Дитина споруджує будівлі за зразком. Знаходить практичне застосування виготовленим спорудам. 2. Збирає малюнок з 2-3 частин. 3. Знаходить 2-3 відмінності у зображенні.	
П а м ' я т ь	1. Запам'ятовує 3-4 слова. 2. Запом'ятовує 2-3 різниці у малюнку. 3. Запом'ятовує невеличкий зв'язний текст (вірші, казки).	
У в а г а	Дитина може займатися цікавою для неї діяльністю, не відриваючись, 5-10 хв (6 – 8 с розглядає малюнок).	
У я в л е н н я	Дитина у грі використовує предмети – замінники; один й той же предмет може бути використаний для заміщення різноманітних об'єктів.	

І г р о в а в з а є м о д і я	Гра поряд. Об'єднуються по 2 – 3 для гри (приймають участь у пустошах). Не розподіляють ролі, немає взаємодії персонажів, не враховує ігрові бажання іншого. Наслідуює дії з іграшкою партнерів. Мотивація дії з іграшкою. Добирає іграшки для здійснення знайомих ігрових дій.	
С п і л к у в а н н я (мовленнєва сфера)	Мова складає прості речення. Не завжди відповідають на запитання. Рівень мовленевої активності виражає (сприймає) настрій (веселий, сумний, гарний тощо). Висловлює (сприймає) відношення людей (доброзичливе, байдуже та ін). Володіє основними навичками культурної поведінки.	
С у м і с н а д і я л ь н і с т ь (соціальна адаптація)	Проявляє інтерес до предметних дій партнера, уподоблюється їм. Вміє запросити партнера до виконання спільної роботи.	
О б і з н а н і с т ь	Особисто орієнтований. Знає ім'я, прізвище, називає домашню адресу, місто в якому живе. Намагається допомогти дорослим. Встановлює прості причинні залежності між живою та неживою природою. Знає особливості поведінки добре відомих їм тварин.	

Карта досягнень дошкільника

4 роки

С п р и й м а н н я	1. Дитина може вибрати з декількох одну картку за назвою кольору чи форми. 2. Порівнює предмети за формою, величиною (квадрат, круг, трикутник, шар, куб, циліндр), співставляє форму частин свого тіла з геометричними фігурами, передає це у зображенні. 3. Дитина розуміє і використовує вирази: попереду столу, під шафою, за дверима, швидко, повільно. Орієнтується у просторі (зліва-направо) та часі, встановлює послідовності дій (вчора, сьогодні, завтра). 4. Дитина може порівняти за розміром 5-7 предметів однакової форми. 5. Дитина може підібрати предмети чи будівельні деталі за необхідною (запропонованою) формою, кольором, розміром.	Бали
М и с л е н н я	1. Виконує нескладну будівлю з кубиків (8-10 деталей). 2. Збирає малюнок з 4-частин. 3. Знаходить 3-4 відмінності у зображеннях. 4. Виготовляє вироби з природного, штучного матеріалу.	
П а м ' я т ь	1. Запам'ятовує 5-6 назв предметів. 2. Виконує нескладні (2-3 дії) послідовні доручення дорослого. 3. Знаходить 3-4 різниці у малюнку.	

	4. Близько до тексту переказує невеликі знайомі твори.	
У в а г а	Дитина займається привабливою діяльністю протягом 15-20 хв (10-15 с розглядає малюнок).	
У я в л е н н я	1. Дитина дає декілька відповідей на питання: на що схожа фігура? 2. Дитина доповнює незавершену казку 2-3 реченнями.	
І г р о в а в з а є м о д і я	1. Грає у групах по 2- 3 дитини. Самостійно розгортає гру спільно з 2-3 іншими дітьми. 2. Розподіляє ролі. Ролеве спілкування. 3. Погоджує ігрові наміри з іншими учасниками гри. Поєднує інтереси та задовольняє бажання кожного. 4. Реалізує задум за допомогою різноманітного ігрового середовища рольової поведінки.	
С п і л к у в а н н я (мовленнєва сфера)	1. Мова із складних речень. 2. Може врахувати можливості розуміння слухача. 3. Складає розповідь з власного досвіду за зразком дорослого. 4. Вміє самостійно складати розповіді з 5 – 8 речень описового та сюжетного характеру використовуючи наочність.	
С п і л ь н а	1. З допомогою дорослого розподіляє матеріал та обов'язки. 2. Посилення взаємного контролю за діями однолітків.	

д і я л ь н і с т ь (соціальна адаптація)	3. Прагнення до отримання кінцевого результату. 4. Домагається визнання однолітків, узгоджує свої дії з діями інших.	
О б і з н а н і с т ь	1. Розуміє поняття «сім'я» (сімейні стосунки, обов'язки). 2. Знає назву міста, має уявлення про нашу батьківщину, український народ, орієнтується у національних символах. 3. Має знання про сезонні особливості стану об'єктів та явищ неживої природи, причини цих змін (вода, сонце, земля, повітря). 4. Розрізняє об'єкти живої та неживої природи, розуміє потребу живих істот у їжі, воді, повітрі.	

Карта досягнень дошкільника

5 років

С п р и й м а н н я	1. Дитина розрізняє 3-4 відтінки будь-якого кольору. 2. Співвідносить за величиною 7-10 предметів однакової форми. 3. Дитина називає розбіжності двох фігур, різних за величиною. 4. Дитина поділяє складну фігуру на декілька більш простих. 5. Визначає форму предмета в цілому і його частин за допомогою геометричних фігур, розуміє їх суттєві особливості (кавун-куля, косинка-трикутник).	Бали
----------------------------	---	------

	6. Розуміє відношення між предметами за величиною, встановлюючи ряд величин за одним з параметрів (довжина, ширина, висота, товщина). 7. Розуміє різницю між площинними та об'ємними геометричними фігурами (коло, квадрат, овал, прямокутник, чотирикутник, куб, куля, циліндр).	
М и с л е н н я	1. На простому плані кімнати показує стіл за яким сидить. 2. Дитина розуміє відношення між суміжними числами. 3. Дитина може розподілити предмети по групах на підставі не наочних ознак (одяг, взуття, посуд). 4. Користується узагальненими уявленнями про можливості створення та зміни різних конструкцій з тих чи інших матеріалів. 5. Дитина розуміє взаємозв'язки між рослинами і тваринами (квіти-бджоли, метелики), класифікує об'єкти довкілля за певною ознакою. 6. Вільно орієнтується у найближчому районі (пошта, школа, аптека, магазин), у приміщенні.	
П а м ' я т ь	1. Дитина запам'ятовує 7-8 назв предметів. 2. Дитина може вільно переказувати літературні твори.	

	3. Близько до тексту переказує невеликі оповідання, казки.	
У в а г а	1. Дитина діє за пропонованим правилом: відбирає необхідні малюнки, заштриховує необхідні фігури. 2. Дитина займається діяльністю, яка її цікавить, 20-25 хвилин.	
У я в л е н н я	1. Дитина домальовує зображення, доповнює його деталями. 2. Самостійно складає невеличку казку чи історію на запропоновану тему. 3. Самостійно і повно, послідовно і логічно складає розповіді-описи та творчі розповіді, сюжетні оповідання (10-15 речень) з опорою на наочність та по пам'яті. 4. Дитина творчо розвиває сюжети з ігор з конструкторськими діями. 5. У грі створює моделі моральних взаємин людей (трудових, особистих).	
І г р о в а в з а є м о д і я	1. Вибірковість та стійкість взаємодії. 2. Дитина погоджує правила гри з іншими учасниками. 3. Діти самостійно намагається розподіляти ролі. 4. Під час конфліктів діти пояснюють свої дії, критикують дії іншого, згідно вимогам правил. 5. Дитина позначає словом роль і задум гри, заміняє згорнуту ігрову дію, розкриває змістовну суть сюжетно-рольових взаємин.	

	6. Дитина помічає емоційний стан партнера та рахується з ним; володіє різними способами та прийомами емоційного впливу (посмішка, лагідний голос, дотик).	
С п і л к у в а н н я (мовленнєва сфера)	1. Повідомлення дітей містять інформацію про теперішні події та про минулі. 2. Діти уважно слухають один одного. 3. Самостійно добирають антоніми, синоніми, порівняння, утворюють споріднені слова. 4. Складають речення, виділяють послідовність слів у реченні, складів та звуків у словах, визначають голосні та приголосні звуки. 5. Дитина емоційно переживає оповідання іншого. 6. Діти справедливо оцінюють вчинки свої і однолітків. 7. Дитина знає правила культурної поведінки.	
С п і л ь н а д і я л ь н і с т ь (соціальна адаптація)	1. Дитина пропонує план спільної роботи. 2. Самостійно розподіляє обов'язки у колективі. 3. Дитина враховує думку членів колективу. 4. Дитина відчуває приналежність до загальної справи, диференціює власні успіхи і невдачі, переживає оцінки дорослих та окремих дітей.	
О б і з н а н і с т ь	1. Дитина розуміє поняття «сім'я», «родина». Знає свою адресу, прізвище. 2. Дитина розуміє зміст поняття «Батьківщина», «рідний край».	

	3. Знає народні промисли України (вишивка, петриківський розпис, яворівська іграшка). 4. Дитина знає і розуміє значення народних традицій. 5. Знає зразки усної народної творчості (пісні, казки, прислів'я, ігри, загадки). 6. Знає 2-3 операції трудового процесу 3-4 професій (пошта, бібліотека, магазин, лікарня, ательє одягу, перукарня). 7. Дитина знає правила дорожнього руху та пожежної безпеки. 8. Дитина використовує знання про дні тижня. 9. Має уявлення про життя диких тварин у різні пори року (їжак, заяць, ведмідь, лисиця, вовк). 10. Дитина знає характерні особливості природи рідного краю (птиці, метелики, жуки, коники, мурахи, рослини, дерева). 11. Має уявлення про Космос (знає 2-3 зірки та планети). Розрізняє на світлому небосхилі Сонце, а на темному – зірки та Місяць.	
--	---	--

Картка досягнень дошкільника

Протокол

Дата обстеження _____

Прізвище, ім'я дитини _____

Вік дитини на час обстеження _____

Мета обстеження _____

Психічні процеси, Програмні завдання (згідно карток досягнень (розвитку) дошкільника)	Діагностичні методики, дидактичний матеріал та ігри, які використовувалися	Стисла оцінка відповіді дитини
Сприймання		
Мислення		
Пам'ять		
Увага		
Уявлення		

Ігрова взаємодія		
Спілкування		
Спільна діяльність		
Обізнаність		

Результати обстеження (спостереження)_____

Фахівець _____

Підпис _____

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту»

Бюджетний кодекс України

Постанова Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2019 р. №530 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах дошкільної освіти» (зі змінами)

Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 545 «Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр»

Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2003 р. № 305 «Про затвердження Положення про заклад дошкільної освіти»

Постанова Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2017 р. № 88 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами»

Постанова КМУ від 09 грудня 2020 р. № 1289 «Про затвердження Порядку забезпечення допоміжними засобами для навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти»

Наказ МОН від 23.04. 2018 № 414 «Про затвердження Типового переліку допоміжних засобів для навчання (спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку) осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в закладах освіти»

Наказ МОН від 08.06.2018 р. № 609 «Про затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти»

Наказ МОН від 12.01.2021р. № 33 «Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція» та Методичні рекомендації до оновленого Базового компонента дошкільної освіти» (лист МОН від 16.03.2021 №1/9-148)

Наказ МОН від 20.04.2015 № 446 «Про затвердження гранично допустимого навчального навантаження на дитину у дошкільних навчальних закладах різних типів та форм власності»

Наказ Мінсоцполітики від 18.02.2021 № 92 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо впровадження практики надання послуги раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя»

Корекційно-розвиткові програми для дітей з ООП дошкільного віку розміщені на сайті МОН за посиланням:
<https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/programi-rozvitku-ditej>

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Барташнікова І. А., Барташніков О. О. Діагностика готовності дітей до навчання у школі. – Тернопіль: Богдан, 1998.
2. Барташнікова І. А. Як визначити рівень розумового розвитку дитини? Тести для дітей 5–7 років. – Тернопіль: Богдан, 1998

3. Бобренко І.В. Розвиток просторового орієнтування дошкільників із інтелектуальними порушеннями в аспекті реалізації наступності дошкільної і початкової ланки освіти / І.В. Бобренко // Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти: зб. матеріалів V Міжнар. наук. -практ. конф. / Кам'янецьПодільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методики дошкільної освіти; відпов. секр. К.І. Демчик. Київ: Міленіум, 2019. С. 22–25.
4. Брушневська І.М., Рібцун Ю.В. Комунікативний компонент мовленнєвої діяльності у дітей: діагностичний комплекс: навч. -метод. посіб. для роботи з дітьми із порушеннями мовлення. Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2020.
5. Глазунова С.С. Особливості психолого-педагогічного супроводу дітей дошкільного віку з кохлеарними імплантами. Київ, 2014.
6. Діагностика психічного розвитку дітей раннього віку: Метод. рекомендації / Укл. Н. В. Карпенко-Сашньова. — К.: ІЗМН, 1996. — 60 с.
7. Дидактичні та методичні засади спеціальної освіти дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку: навч. -метод. посіб. / Н.О. Макаруч, А.М. Висоцька, О.В. Чеботарьова, І.В. Гладченко, А.В. Міненко, С.В. Трикоз, Г.О. Блеч, І.В. Бобренко. – К., 2014. – 337 с.
8. Довгопола К.С. Психолого-педагогічна оцінка комунікативного розвитку незрячої дитини раннього віку / Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. Вип. 15. Київ, 2019. С. 56–66.
9. Довгопола К.С. Психолого-педагогічна оцінка психомоторного розвитку незрячої дитини раннього віку / Особлива дитина: навчання і виховання. Вип. 1 (93). Київ, 2020. С. 31–38.
10. Заїка С. К. Сутність слухомовленнєвого розвитку в контексті комплексного підходу до навчання та виховання дітей дошкільного віку після кохлеарної імплантації / С. К. Заїка // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. - 2015. - Вип. 9. - С. 27-32. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooor_2015_9_6

11. Ілляшенко Т.Д. Дитина з гіперактивним розладом у навчальному закладі. Психологічний супровід / Т. Д. Ілляшенко. – К.: Редакція загальнопед. газет, 2017. – 70 с.
12. Інтелектуальні здібності дитини. - К.: Мікрос-СВС, 2003.
13. Карпенко З.С. Експресивна психотехніка для дітей. – К., 1997.
14. Король А.В. Мовленнєва картка з картинками: логопедичне обстеження рівня мовленнєвого розвитку дитини Вид. 2-ге, зі змін. і доп. Тернопіль: Мандрівець, 2018. 24 с. іл. + 8 с. (вкладка).
15. Клименко В. В. Розроблення норм психічного розвитку дитини // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. Вип. 22. Актуальні проблеми сучасної української психології. — К.: Нора-прінт, 2002. — С. 106—118.
16. Консультативно-діагностичний супровід дітей з особливими освітніми потребами в діяльності психолого-медико-педагогічних консультацій: посіб. / Жук Т. В., Ілляшенко Т. Д., Луценко І. В. та ін.: за ред. А. Г. Обухівської. – К. УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2016. – 247 с.
17. Контрольний список сфер розвитку для діагностики та раннього втручання й корекції поведінки: навчально-методичний посібник / Тереза Сіансіоло, Леся Прохоренко // за ред. Л.Прохоренко. – Київ : Наша друкарня, 2021. – 106 с.
18. Коробко С., Коробко О. Робота психолога з молодшими школярами: Метод. посіб. – К.: Літера ЛТД, 2006. Тест тревожности (Р. Тэмпл, М. Дорки, В. Амен): Учеб.-метод, пособ. / Сост. И. Б. Дерманова. - СПб.: Речь, 2002.
19. Костенко Т.М. Психодіагностичні методики для дітей із порушеннями зору: адаптація та модифікація / Особлива дитина: навчання і виховання. Вип. 4 (92). Київ, 2019. С. 60–67.
20. Кочерга О. В. Початок життя становлення творчості. — К.: Кобза, 2003. — 106 с.

21. Кукуруза Г.В. Модель послуг ранньої реабілітації та інтеграції дітей з особливими потребами//Як організувати інноваційні соціальні послуги для дітей з особливими потребами. Моделі та документи. Рання інтеграція та інклюзивне навчання/ Авт. кол.: О.О. Савченко, Г.В. Кукуруза, Ю.М. Швалб та ін.; упоряд. Л.Л. Сідельнік. – К.: ТОВ «ЛДЛ». — 2007.
22. Лаврентьєва Г. П., Титаренко Т. М. Практична психологія для вихователів. - К.: ВІПОЛ, 1993. -Вип. 1, 2.
23. Луцько К.В. Мовленнєвий розвиток дитини та деякі умови його забезпечення у ранньому віці // Сучасні технічні засоби реабілітації й навчання дітей з вадами слуху та мовлення. Наук.-метод. зб.: Вип. 3. / За ред. Б.С.Мороза, К.В.Луцько. – К.: А&Р, 2002. – С. 35-67.
24. Манова-Томова В. Психологічна діагностика раннього віку. – К., 1997
25. Методи вивчення психічного розвитку дитини-дошкільника / Т. 0. Піроженко, Л. Г. Подоляк та ін. – К.: Світоч, 2003.
26. Міхановська Н.Г., Кукуруза Г.В., Кравцова А.М. та ін. Процедура оцінки розвитку дітей раннього віку в системі раннього втручання: методичні рекомендації (Узгоджено АМН України та МОЗ України). — Харків, 2005.
27. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. завед. – М.: ВЛАДОС, 2003. - С. 100-102.
28. Олексенко С. В. Вплив моторної активності на мовленнєвий розвиток немовлят // Зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. — К., 2004. — Т. 4. Вип. 5. — С. 212—220.
29. Олексенко С. В. Дослідження особливостей взаємозв'язку сенсорного мовлення і моторної активності дітей раннього віку // Зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. — К., 2006. — Т. 8. Вип. 4. — С. 267—273.
30. Олексенко С. В. Формування запитань у дітей раннього віку як процес взаємодії моторних і мовленнєвих складових // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. — К.: Міленіум, 2006. — Вип. 28. — С. 123—132.

31. Островська О. К. Аутизм: проблеми психологічної допомоги / Катерина Олексіївна Островська. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. –110 с. – (Навчальний посібник).
32. Програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років «Оберіг». – Тернопіль: Мандрівець, 2014. – 160 с.
33. Програма розвитку дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку від 3 до 7 років «Віконечко» / [Т. В. Сак, Л. І. Прохоренко, та ін.; За заг. ред. Л.І.Прохоренко – Тернопіль : Мандрівець, 2019. – 312 с.
34. Прохоренко Л. І. Дитина із труднощами у навчанні / Л.І. Прохоренко. – Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. – 48 с. – (Інклюзивне навчання за нозологіями).
35. Прохоренко Л.І., Бабяк О.О., Недозим І.В., Баташева Н.І. Бар'єри в навчанні та участі дітей з когнітивними порушеннями: особливості розвитку дітей із ЗПР, РАС, ГРДУ. / Л.І.Прохоренко, О.О.Бабяк, І.В.Недозим, Н.І.Баташева. - Чернівці: «Букрек», 2018. – 31 с.
36. Психолого-педагогічна діагностика розвитку дітей раннього дошкільного віку: Навчально-методичний посібник / За науковою редакцією Л. О. Федорович / Укладачі О. В. Гнітій, І. В. Макаренко, Л. О. Федорович. – Кременчук: Християнська Зоря, 2010. – 217 с.
37. Раннє втручання для дітей з розладами спектру аутизму. Клінічний протокол. // Електронний ресурс. – 2009. – Режим доступу до ресурса: <http://cwf.com.ua/images/stories/503/early-intervention-for-children-with-autismspectrum-disorders-clinical-protocol.pdf>.
38. Рібцун Ю.В. Диференційна діагностика заїкання. Професійний довідник учителя-логопеда ДНЗ. Х.: ВГ «Основа», 2012. С. 90–101. Рібцун Ю.В. Мовленнєва картка обстеження дітей із заїканням. Професійний довідник учителя-логопеда ДНЗ. Х.: ВГ «Основа», 2012. С. 152–157.
39. Роговик Л. С. Психомоторика дитини. — К.: Главник, 2005. — 112 с.

40. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму: Монографія / Тетяна Вікторівна Скрипник. – К.: Фенікс, 2010. – 368 с.
41. Синопис діагностичних критеріїв DSM-V та протоколів NICE для діагностики та лікування основних психічних розладів у дітей та підлітків / перекл. з англійської; упор. та наук. ред. Леся Підлісецька. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2014. – 112 с. – (Серія «Психологія. Психіатрія. Психотерапія»).
42. Склянська О.В. Супровід первинної соціалізації дитини з особливими потребами в програмах раннього втручання / О.В. Склянська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова : збірник наукових праць. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – Випуск 30. – (Серія 19 «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія»).
43. Стадненко Н. М. Методика діагностики відхилень в інтелектуальному розвитку молодших школярів / Н. М. Стадненко, Т. Д. Ілляшенко, А. Г. Обухівська. – [2-е вид. перероб. та доповн.]. – Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д. Г., 2006. – 36 с.: Дидактичний матеріал: комплект А і Б (45 арк.).
44. Діагностика та корекція загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку // Навчально-методичний посібник. – К, 2015. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/8723/>.
45. Чеботарьова О.В. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання дітей з інтелектуальними порушеннями у спеціальних дошкільних закладах» (програма з трудового виховання, методичні рекомендації, дидактичні матеріали) / О.В. Чеботарьова. – К.: 2012. – 112 с.
46. Чеботарьова О.В. Метелики в обладунках. Діти з ДЦП / О.В. Чеботарьова, І.В. Гладченко. – Харків: Видавництво «Ранок», ВГ «Кенгуру». – 2019. – 32 с. – (Серія «Поради батькам і педагогам»).
47. Чеботарьова О.В. Сонячні діти. Діти із синдромом Дауна / О.В. Чеботарьова, І.В. Гладченко. – Харків: Видавництво «Ранок», ВГ «Кенгуру». – 2019. – 32 с. – (Серія «Поради батькам і педагогам»).

48. Шевченко В. М. Сучасні методи реабілітації дітей з порушеннями слуху / В. М. Шевченко // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. - 2013. - Вип. 4(1). - С. 95-102. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2013_4%281%29__14

49. Шевченко, В.М. (2015). Система допомоги дітям з глибокими порушеннями слуху: від раннього виявлення до комплексного супроводу. Збірник наукових праць. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки), 5, 360-368. Режим доступу: <http://aqce.com.ua/> Actual problems of the correctional education

50. Ярмола Н. А. Діти дощу. Діти з розладами аутистичного спектра / Н.А. Ярмола. – Харків: Видавництво «Ранок», ВГ «Кенгуру». – 2019. – 32 с. – (Серія «Поради батькам і педагогам»).